Хмельницький національний університет
Факультет економіки і управління
Кафедра фінансів, банківської справи, страхування та фондового ринку

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Ясніцької Анни Юріївни
Прізвище, ім'я, по батькові студента(ки)

на здобуття ступеня вищої освіти бакалавра

Витрати підприємства та їх аналіз за видами діяльності
на прикладі АТ «Хмельницькобленерго»

Галузь знань 07 «Управління та адміністрування»
Шифр, назва

Спеціальність 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
Шифр, назва

Освітня програма «Фінанси, банківська справа та страхування»

КРФБС 020065.01.25.00

Виконала студентка IV курсу, групи ФБС-20-1 _____ Анна ЯСНІЦЬКА
Підпис Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник д-р. екон. наук, професор _____ Ніла ХРУЩ
Науковий ступінь, посада Підпис Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Нормоконтролер: к.е.н., ст. викладач _____ Іванна СИДОРЧУК
посада Підпис Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

До захисту допускаю:

Зав. кафедри ФБСС
д-р. екон. наук, професор _____ Ніла ХРУЩ
Підпис Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

14 06 2024 р.

Хмельницький 2024

Зміст

	С.
Вступ	5
1 Теоретико-методичні основи витрат підприємства	7
1.1 Сутність та класифікація витрат підприємства	7
1.2 Методичні підходи до аналізу витрат підприємства за видами діяльності	15
2 Аналітико-практичні аспекти витрат підприємства	22
2.1 Аналіз сучасного стану підприємств енергоринку України та фінансово-господарської діяльності АТ «Хмельницькобленерго» у 2021-2023 роках	22
2.2 Напрями зниження рівня витрат підприємства на основі аналізу витрат АТ «Хмельницькобленерго» у 2021-2023 роках	41
Висновки	50
Список використаних джерел	52
Додатки	56

Вступ

Актуальність теми. Індикатором успішної та ефективної роботи підприємств є отримання ними прибутку, нарощення обсягів виробництва та забезпечення конкурентоспроможної продукції. В той же час, внутрішнім індикатором успішної та ефективної фінансово-господарської діяльності підприємств є зменшення обсягів витрат виробництва. В цьому контексті актуальною постає необхідність пошуку нових шляхів та можливостей зниження витрат, покращення методів планування, обліку, аналізу та регулювання процесів формування витрат. Аналіз поточних витрат на виробництво та реалізації продукції, товарів, робіт, послуг, а також тих витрат, котрі виникають в процесі реалізації нових проєктів та бізнес-планів є ключовим моментом у плануванні витрат. Грамотна планова робота щодо витрат приносить підприємству високий прибуток, тому вивчення теми аналізу витрат в сучасних умовах є дуже актуальним.

Питанню дослідження аналізу витрат підприємства присвячені праці провідних вітчизняних економістів, таких як Ф.Ф. Бутинець, Н. О. Гура, Г. М. Давидов, М. А. Болюх, А. Г Загородній, Л. О. Кадуріна, М. А. Нашкерська, М. С. Пушкар,В. В. Сопко,Ю.С. Цал-Цалко та інші. В закордонній науковій літературі ґрунтовні наукові дослідження стосовно витрати та їх аналізу належать авторству такий науковців, як Аткінсон Е.А., Хандріксен Е.С., Ван Бреда М.Ф., Хорнгрен Ч., Датар С., Раджан М. та інші. Проте відсутнє єдине трактування поняття витрат підприємства, хоча щодо аналізу їх доробок є дуже ґрунтовним.

Метою кваліфікаційної роботи є поглиблення теоретико-методичних засад і практичних рекомендацій щодо витрат підприємства.

Відповідно меті дослідження були поставлені такі завдання:

– узагальнити теоретичні положення щодо сутності поняття «витрати підприємства», дослідити їх склад та підходи до класифікації;

– з’ясувати методичні підходи до аналізу витрат підприємства за видами діяльності;

– дослідити сучасний стан підприємств енергоринку України та фінансово-господарської діяльності АТ «Хмельницькобленерго» у 2021-2023 роках;

– окреслити основні напрямки зниження рівня витрат підприємства.

Об’єктом кваліфікаційної роботи є витрати підприємства.

Предметом дослідження є теоретико-методичні аспекти та практичні рекомендації щодо витрат підприємства.

Під час дослідження були застосовані загальнонаукові, а також спеціальні методи: абстрактної логіки, аналізу, синтезу, узагальнення – для критичного вивчення сутності поняття «витрати підприємства», їх складу та класифікації; статистичного, порівняльного аналізу, синтезу, узагальнення – для проведення оцінки сучасного стану підприємств енергоринку України у 2021-23 рр.; метод статистичних порівнянь – для визначення динаміки та структури активів та пасивів АТ «Хмельницькобленерго»; графічні та табличні методи – для відображення розрахованих фінансово-економічних показників діяльності підприємств та наочного відображення результатів здійсненого дослідження.

Інформаційну базу дослідження становили законодавчі та нормативно-правові акти України, матеріали офіційні статистичні, дослідження монографічні, наукові публікації провідних вчених стосовно обраної теми дослідження, інформаційні ресурси мережі Інтернет, звітність АТ «Хмельницькобленерго».

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи – 51 сторінка. Робота містить 22 таблиці, 13 рисунків та 5 додатків. Список використаних джерел складається із 45 найменувань.

1 Теоретико-методичні основи витрат підприємства

1.1 Сутність та класифікація витрат підприємства

Функціонування підприємства потребує здійснення ним витрат на фінансування поточної діяльності у всіх її проявах. Кожна діяльність підприємства, в першу чергу, виробнича, потребує ресурсів. Зазвичай, витрати означають спожиті ресурси, товари, послуги або гроші, що потрібно за них заплатити. І щоб досягти мети, закладеної в стратегії підприємства, потрібно добре знати витрати, центри та фактори їх виникнення. Підприємство повинно, по можливості, використовувати ресурси ефективно, аби задовольнити якнайбільше потреб учасників підприємницької діяльності, тому витрати вимірюють у грошовому вираженні той обсяг ресурсів, що використаний на певні цілі, і, відповідно, трансформуються в собівартість продукції (робіт, послуг). Кожне підприємство турбує оптимізація та мінімізація витрат, а оскільки витрати є складовою діяльності, адже саме ці витрати в майбутньому забезпечать отримання прибутку, то кожне підприємство прагне їх зменшити з метою збільшення прибутку.

Витрати означають реальне або потенційне витрачання фінансових ресурсів. У прямому сенсі цього слова вони являють собою «сукупність переміщень фінансових засобів і відносяться до активів, якщо здатні принести доход у майбутньому, або до пасивів, якщо цього не відбудеться і зменшиться нерозподілений прибуток підприємства за звітний період. Витрати втрачених можливостей виступають як втрати доходу при виборі одного зі способів здійснення господарської діяльності. Витрати являють собою фінансові витрати на отримання доходів протягом визначеного періоду» [13].

З позицій економічної теорії природу витрат на виробництво розглядали давно, починаючи від трудової теорії вартості (Сміт А., Рікардо Д., Маркс К.),

теорії «трьох чинників» (Сей Ж.-Б.), теорії витрат виробництва (Мальтус Т., Маршалл А., Кейнс Дж. М.) [15].

Наука країн з ринковою економікою розглядає витрати в якості витрат виробничих чинників у процесі цілеспрямованої діяльності. Наприклад, Шумпетер Й. констатував, що «ділова людина розглядає як витрати ту суму грошей, яку вона змушена сплачувати іншим господарським суб'єктам для того, щоб одержати свій товар або засоби його виробництва, тобто свої витрати на виробництво або придбання товарно-матеріальних цінностей» [15]. Відповідно, в країнах ринкової економіки теорія витрати тісно пов'язана із практикою підприємництва та спрямована на прогнозування умов збереження конкурентоспроможності або своєчасного переведення капіталу в інші, більш прибуткові сфери діяльності.

Сучасні погляди науковців на категорію витрат доволі різноманітні. У науковій періодиці триває дискусія щодо змісту та сутності поняття «витрати», схиляючись більше до підходу економічного та бухгалтерського, і поки що до єдності їх визначення не наблизились. Узагальнюючи існуючі підходи до визначення даного поняття, згрупуємо їх у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 – Сучасні підходи науковців до трактування терміну «витрати підприємства»

Автор, джерело	Трактування
1	2
Нормативно-правова база	
НПСБО 16 «Витрати»	«Витратами звітного періоду визнаються або зменшення активів, або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу підприємства (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками), за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені» [33]
МСФЗ	«Витрати – це зменшення економічних вигод протягом звітного періоду, що відбувається у формі відтоку або зменшення активів, або збільшення зобов'язань, які ведуть до зменшення капіталу, не пов'язаних з його розподілом між учасниками акціонерного капіталу» [25]

Кінець таблиці 1.1

1	2
Зарубіжна наукова література	
Хандріксен Е.С., Ван Бреда М.Ф.	«Витрати є несприятливим рухом ресурсів, який зменшує прибуток фірми. Проте не кожен несприятливий рух є витратами. Більше того, витрати – це використання або споживання товарів і послуг у процесі отримання доходу» [39]
Аткінсон Е.А.	«Вартість тощо, що потрібно для виготовлення продукції на підприємстві. Витрати класифікуються з певною метою, а інформація щодо витрат визначає способи обрахунку» [45]
Хорнгрен Ч., Датар С., Раджан М.	«Витрати, які впливають на управлінські рішення, розглядаються в системі управлінського обліку, оскільки лише в ній формуються релевантні витрати» [44]
Вітчизняна наукова література	
Підхід у визначенні як до економічної категорії	
Завадський Й.С., Осовська Т. В., Юшкевич О. О.	«Витрати підприємства – формуються в процесі використання ресурсів при здійсненні певної його діяльності. Вони мають різну цільову спрямованість, але найбільш загальним і принциповим є поділ їх на операційні, фінансові, інвестиційні та надзвичайні витрати» [12]
Котляров С. А.	«Витрати – це вартість ресурсів, використовуваних надалі для одержання прибутку чи досягнення інших цілей організації. До витрат відносяться вартість матеріальних і трудових ресурсів, необхідних для виробництва тієї чи іншої продукції чи послуг» [18]
Бланк І. О.	«Під витратами розуміють споживання трудових, матеріальних і фінансових ресурсів» [2]
Кудлак В.Я., Мессарош А.В.	«Витрати - це спожиті у грошовому вимірі ресурси (трудові, матеріальні, нематеріальні і фінансові) для досягнення підприємством певної мети (для виробництва і реалізації товарів і послуг)»[19]
Підхід у визначенні як до об’єкту бухгалтерського обліку	
Ахновська І. О., Болгов В. Є.	«Витрати – це зменшення економічних вигід протягом звітного періоду, що відбувається у формі відпливу чи виснаження активів, або збільшення суми зобов’язань і резервів, що виражається в зменшенні капіталу, не пов’язаного з його розподілом між власниками». [1]
Туренко А.М., Дмитрієв І.А., Іванілов О.С.,	«Витрати – це зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов’язань, які призводять до зменшення власного капіталу» [36]
Нападовська Л.	«Використання (відтік) грошових коштів і одночасно – це зменшення економічної вигоди протягом звітного періоду або збільшення зобов’язань підприємства, що призводить до зменшення капіталу»[37]

Джерело: складено на основі [1, 2, 12, 18, 19, 25, 33, 36, 37, 39, 41, 44, 45]

Як бачимо, частина науковців при визначенні змісту поняття «витрати» розглядає його як економічну категорію, а друга частина – як об'єкт бухгалтерського обліку. А от, наприклад, у працях Скрипник М. наведено таке поняття: «витрати – частина використаних ресурсів, яка при визначенні прибутку підприємства за звітний період ставиться у відповідність з визначеними доходами» [35], тобто тут є поєднання і економічної категорії, і елемента бухгалтерського обліку. Згадуючи облік, на думку Козак В.Г.: «витрати підприємства – одна з важливих категорій управлінського обліку та якісного оцінювання діяльності підприємства» [16, с.129]. Вважаємо, що варто прислухатись до науковців, що пропонують об'єднати підходи задля гармонізації трактування поняття витрат підприємства.

Загалом, термін «cost» – англ. вартість, витрати – набуває більш точнішого значення, якщо він супроводжується прикметниковим означенням: непрямі витрати, постійні витрати, витрати на виробництво тощо. Наприклад, останні витрати на виробництво – англ. factory costs – мають для промислових підприємств центральне значення.

Сутність витрат підприємства базується на таких засадах:

– використання ресурсів визначає витрати, котрі відображають скільки та яких саме ресурсів було витрачено підприємством в процесі виробництва;

– обсяг використання ресурсів відображають як у грошових, так і у натуральних одиницях, проте в розрахунках застосовують грошовий вимір;

– визначення витрат конкретизують за цілями, задачами та центрами відповідальності, тобто у грошовому вираженні співвідносять ресурси за визначеною функцією: виробництво, управління, збут тощо, або за певним підрозділом підприємства.

Одним із методів наукового пізнання з метою дослідження явищ, категорій або певних об'єктів є їх класифікація, тобто розподіл цих явищ, категорій або об'єктів на класи, групи, види за певними загальними характеристиками та притаманними їм ознаками із врахуванням закономірних зв'язків між ними. І чим більше виділено таких класифікаційних ознак, то тим

більш глибоким та ґрунтовним є пізнання об’єктів. Витрати підприємств як об’єкт пізнання досить ґрунтовно досліджений у теорії вітчизняної науки, адже для глибшого розуміння сутності витрат, необхідно знати їх різновиди.

У таблиці А.1 Додатку А наведено розміщені у ретроспективному порядку приклади класифікації витрат підприємства за різними ознаками з праць вітчизняних науковців, а на рисунку 1.1 згруповано зазначені у таблиці А.1 Додатку А класифікація витрат підприємства за кількістю класифікаційних ознак та в ретроспективному порядку.

Як бачимо з даних рисунку 1.1, чим більше досліджень проводяться щодо класифікації витрат підприємства, тим за більшою кількістю ознак вони розподіляються.

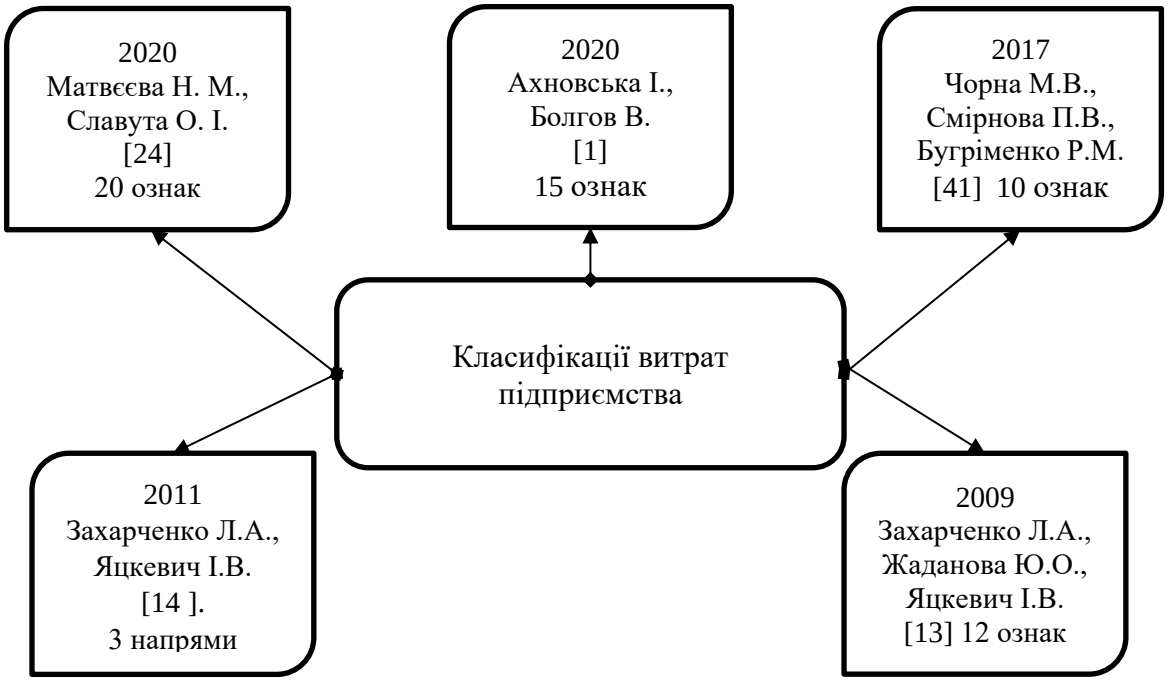

Рисунок 1.1 – Ретроспективний аналіз класифікацій витрат підприємства за кількістю класифікаційних ознак (складено на основі [1, 13, 14, 24, 41])

У загальному вигляді, витрати підприємства можна розділити на два блоки: поточні та довгострокові. Поточні пов’язані із закупівлею матеріалів та сировини, транспортуванням, зберіганням та обслуговуванням матеріально-технічної бази, оплати праці та соціального пакету персоналу тощо.

Довгострокові або ж інвестиційні витрати пов'язані із вирішенням стратегічних завдань, зокрема, капітальні вкладення, оновлення існуючих основних фондів, закупівля інноваційного обладнання тощо. Ще одним важливим поділом витрат за критерієм їх поведінки стосовно змін обсягу виробництва на постійні та змінні (рисунок 1.2).

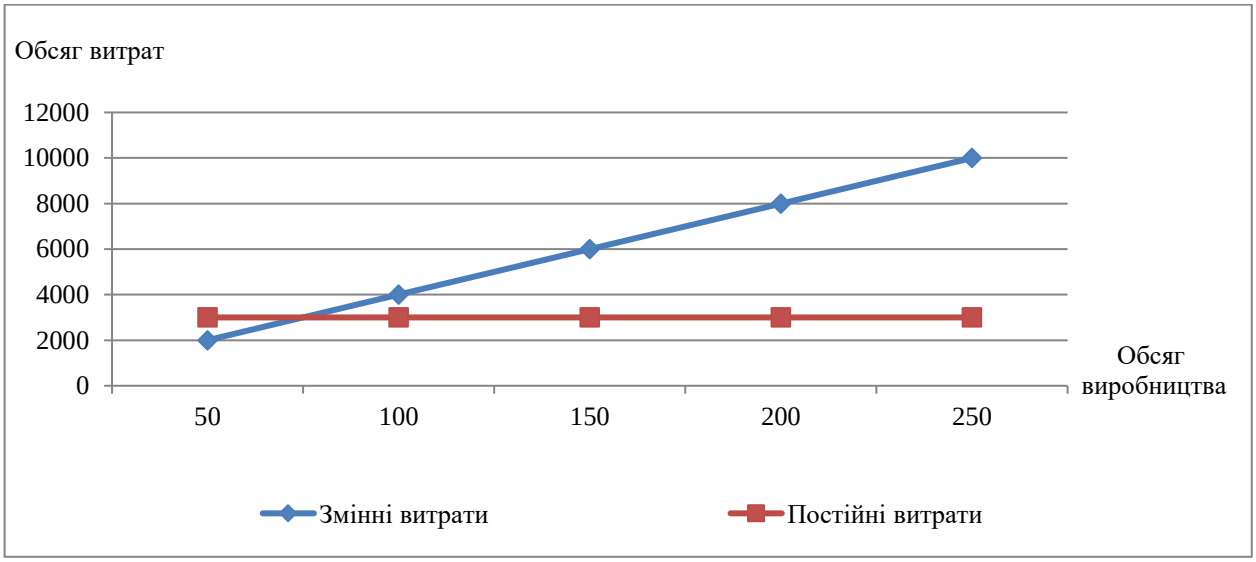

Рисунок 1.2 – Графічне зображення поведінки змінних та постійних витрат підприємства

Як видно з рисунку 1.2 змінні витрати змінюються пропорційно до зміни обсягу виробництва, а постійні практично до цих змін не чутливі. Розподіл цей загалом цей поділ є зрозумілим, але через багатоманіття особливостей витрат виробництва існує потреба уточнення, тому виділяють також ще витрати умовно-постійні та умовно-змінні. Пропорційність змін витрат може бути не чіткою на всі 100%: іноді частина змінних витрат зростає меншими темпами, ніж обсяг виробництва, оскільки масштабування виробництва спричиняє і якісні поліпшення у методах використання матеріалів, обладнання, покращує продуктивність праці тощо. Отже, більш доцільно називати цю групу витрат умовно-змінною.

Величина умовно-постійних витрати не залежить від змін в обсягах виробництва, хоча при зростанні обсягів виробництва їх величина в розрахунку

на одиницю продукції скорочується. Такі витрати залежать не від обсягу продукції, а від плину часу, і лише за істотних змін в обсягах виробництва, зокрема, через трансформацію виробничої чи організаційної структури підприємства, може стрибкоподібно змінюватись величина умовно-постійних витрат. Графічне відображення поведінки умовно-постіних та умовно-змінних витрат можна побачити на рисунку 1.3.

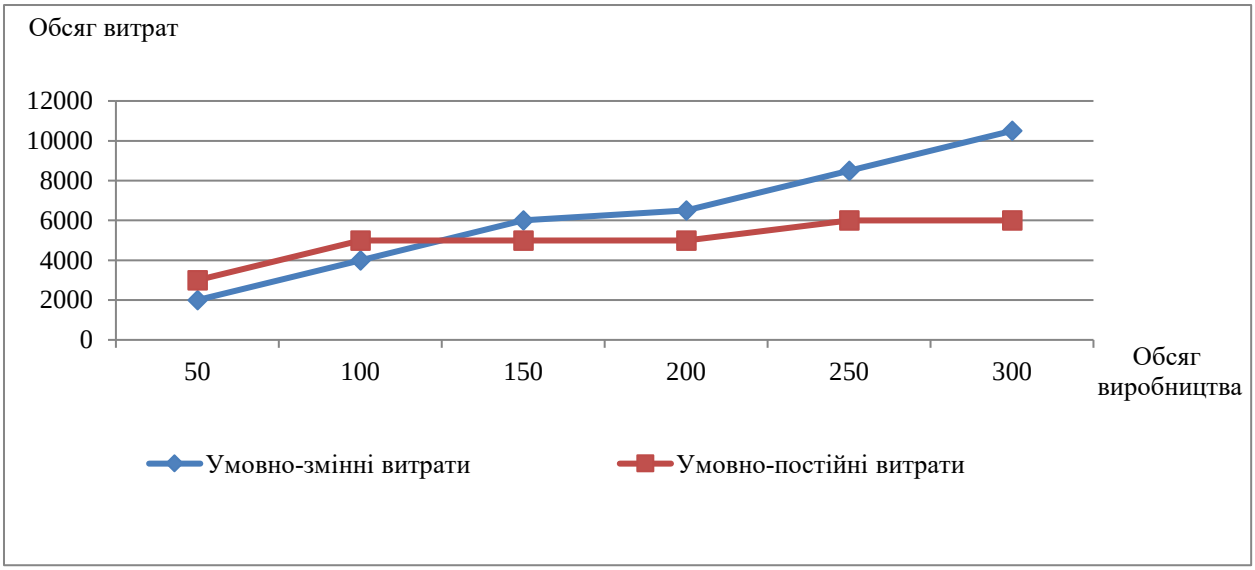

Рисунок 1.3 – Графічне зображення поведінки змінних та постійних витрат підприємства

До умовно-постійних належать витрати на обслуговування та експлуатацію будівель, споруд, інших виробничих приміщень та конструкцій, а також управлінські та інші накладні витрати. Охарактеризований розподіл витрат на умовно-постій та умовно-змінні потрібен в контексті аналізу витрат за видами діяльності. Зміни у складі та величині витрат підприємства відбуваються в результаті впливу певних операцій та подій, що відбуваються у господарської діяльності, відповідно діяльність, котра впливає на витрати, називають фактором витрат (англ. cost driver) [45].

Витрати підприємства детально відображаються в обліку, в тому числі для калькулювання собівартості продукції. Відзначимо, що нормативним документом, який встановлює склад витрат, що додаються до собівартості

продукції, є НП(С)БО 16 «Витрати», за яким витрати групують за економічними елементами та статтями калькуляції. «Собівартість реалізованої продукції (робіт, послуг) складається з виробничої собівартості продукції (робіт, послуг), яка була реалізована протягом звітного періоду, нерозподілених постійних загальновиробничих витрат та наднормативних виробничих витрат» [33]. Окремі особливості щодо визнання витрат, для формування собівартості реалізованих товарів визначаються НП(С)БО 9 «Запаси» [32]. Собівартість кваліфікаційних активів визначається відповідно до НП(С)БО 31 «Фінансові витрати» [34].

У згаданому вище НП(С)БО 16 витрати операційної діяльності підприємства групують за економічними елементами із виокремленням матеріальних витрат, оплати праці, відрахувань на соціальні заходи, амортизації та інших операційних витрат. А вже визначення складу статей калькуляції виробничої собівартості продукції належить до сфери прийняття рішень підприємством. Витрати за статтями калькуляції – «це витрати на окремі види виробів, а також витрати на основне і допоміжне виробництво» [23]. В короткому викладі можемо зазначити, класифікація витрат за економічними елементами відповідає на за питання «скільки і чого витрачено?», а за калькуляційними статтями – «куди саме понесені витрати?».

Для задоволення різнопланових потреб користувачів інформації на підприємстві необхідно застосовувати різні критерії для класифікації витрат. Перелік критеріальних ознак для групування витрат має відповідати потребам системи, економічним умовам та рівню інформаційно-технічного забезпечення. Інакше перевантаження неактуальними інформаційними потоками призведе до порушення діяльності та погіршення фінансових показників результативності.

1.2 Методичні підходи до аналізу витрат підприємства за видами діяльності

Аналіз витрат діяльності підприємства здійснюється з метою обґрунтування понесених витрат і проведення оцінки впливу факторів різної природи та походження на їх величину. Отримані результати аналізу дають можливість вишукати резерви для потенційного зниження витрат підприємства, формування ефективної собівартості, збільшення позитивного фінансового результату, а також визначити базис для планування витрат в майбутньому. Витрати і оптимізація їх рівня в розрахунку на одиницю продукції є важливим чинником у підвищенні рівня ефективності діяльності, і в той же час у підвищенні рівня його конкурентоспроможності. Конкурентоспроможність на рівні підприємства розглядається в якості його здатності перевершити конкурентів в умовах ринкових змагань за клієнта та його прихильність. Важливою складовою у формуванні конкурентних переваг підприємства є його можливість встановлювати ціни на свою продукцію, більш низькі в порівнянні із конкурентами. Конкуренція по ціні є найбільш поширеною на ринку продукції, товарів, послуг, адже із двох позицій товару за інших рівних умов споживач обере ту, ціна якої нижча. Звичайно, другий важливий фактор – це якісь продукції, і тут у покупців можуть бути індивідуальні траєкторії поведінки: хтось обирає за якістю, інші – за якісними характеристиками, комусь важливе ім’я бренду і таке інше. Ціна продукції формується, виходячи із її собівартості, котра є вираженням витрат виробництва на одиницю продукції. Зменшення собівартості є базовим джерелом отримання прибутку підприємством. До собівартості включають саме виробничі витрати, а не невиробничі – управлінська та комерційні – відшкодовуються за рахунок доходу. Отже, аналіз витрат підприємства за видами діяльності потрібен, в першу чергу для адекватної їх оцінки та ціноутворення з метою забезпечення конкурентних переваг на ринку. Результати цього аналізу створюють базу

прогнозування витрат, їх оптимізації та формування дієвої цінової політики підприємства. Своєчасне отримання релевантної аналітичної інформації забезпечує досягнення максимальної ефективності діяльності підприємств. Мета аналізу витрат підприємств – це всебічна оцінка їх рівня, динаміки та структури, дослідження впливу на фінансові результати, пошук шляхів оптимізації витрат діяльності. Аналіз необхідно здійснювати на базі комплексного та системного підходів, в той же час це обумовлює комплекс вимог до формування інформаційно-аналітичної бази (таблиця 1.2).

Таблиця 1.2 – Комплекс вимог до формування інформаційно-аналітичної бази аналізу витрат діяльності підприємства

№ з.п.	Вимоги	Характеристика
1	Повнота даних	формування інформації про витрати із максимальною за необхідністю деталізацією: за центрами відповідальності, витрат, елементами тощо
2	Достовірність даних	інформація повинна відображати дійсний стан об’єкта, через документальне підтвердження реальних значень та термінів
3	Оперативність	скорочення процесу обробки інформації завдяки імплементації цифрових технологій в аналітичну роботу
4	Порівнянність показників	опрацювання інформації через збереження сталості способів калькулювання та методики процедур
5	Безперервність інформації	опрацювання інформації послідовно із накопиченням за часовими періодами, базовими та звітними
6	Адаптованість інформації	зведення витрат в розрізі структурних підрозділів та періодів часу
7	Оптимізація інформаційних потреб	орієнтування на максимальну результативність аналітичних викладок, обґрунтувань, висновків та пропозицій щодо витрат за факторами їх виникнення
8	Єдність інформ. моделі	комплексність дослідження витрат за умови виключення дублювання, а також багатоаспектна інтерпретація показників
9	Максимальна алгоритмізація	підвищення раціональності аналітичного шляхом застосування інформаційних технологій новітнього програмного забезпечення

Джерело: складено на основі [20, 21,38]

Відповідність збору та процесінгу інформації про витрати узагальненим вище вимогам дає позитивний результат в роботі щодо витрат та забезпечує високий рівень ефективності діяльності.

Витрати в розрізі видів діяльності – операційної, фінансової та інвестиційної – необхідно досліджувати із врахуванням особливостей цих видів діяльності. Аналіз має бути комплексним, системним та повним.

Для виробничих підприємств найбільшим генератором доходів та фактором (драйвером) витрат є саме операційна діяльність. Операційна діяльність підприємства це: «основна діяльність, яка пов'язана з виробництвом продукції (робіт, послуг) або реалізацією продукції, що є визначальною метою створення підприємства та забезпечує основну частину його доходу» [31]. Відповідно, операційні витрати це ті, для яких вона є фактором (cost driver) формування.

Законодавчо визначено, що операційні витрати: «прогнозовані витрати власника, пов'язані з отриманням валового доходу. До операційних не належать витрати на обслуговування боргу та податків» [8].

Покропивний С.Ф. вважає, що «операційні витрати – це вартісне вираження абсолютної величини застосовано-споживаних ресурсів, необхідних для здійснення виробничо-господарської діяльності підприємства і досягнення ним поставленої мети» [10].

Добикіна Е. К. зазначає, що «витрати, пов'язані зі здійсненням операційної діяльності (операційні витрати), включають: собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг), адміністративні витрати, витрати на збут, інші операційні витрати» [9].

Аналіз операційних витрат проводиться для вирішення низки завдань, зокрема: перевірка обґрунтованості вже здійснених витрат; оцінка рівня відхилення фактичних витрат від запланованих; дослідження причин виявлених відхилень; оцінка напрямів змін витрат; пошук резервів для зниження витрат та розробка заходів щодо їх активації. Витрати підприємства на виробництво продукції відображають ефективність використання ресурсів підприємства.

В науковій літературі та практичній діяльності підприємств обґрунтовано використання певного переліку методів аналізу витрат підприємства. Традиційним та найпоширенішим через свою простоту методом аналізу витрат є статистичний, тобто обрахунок та оцінка їх динаміки, складу та структури, що здійснюється за економічними елементами. Таке групування здійснюється для визначення укрупненої вартості використаних матеріалів, праці та інших виробничих ресурсів та уможливлює розрахунок ролі цих окремих елементів у загальних витратах, провести оцінку матеріаломісткості, працемісткості, енергоефективності продукції, розрахувати тенденції змін та вплив на сукупну зміну операційних витрат. Окрім цього, аналіз структури витрат передбачає: «аналіз постійних і змінних витрат; аналіз витрат згрупованих за їх функціональною роллю у виробничому процесі (за статтями калькуляції); аналіз прямих і непрямих витрат» [5].

В таблиці 1.3 подано характеристику особливостей методів аналізу витрат, що визначені на базі опису їх переваг та недоліків під час застосування.

Таблиця 1.3 – Особливості методів, що використовуються для аналізу витрат підприємства

Назва методу	Переваги	Недоліки
1	2	3
Прямий розрахунок або директ-костінг (direct-costing)	визначення найнижчої ціни та рівня рентабельності; спрощення форми обліку та контролю; оцінка впливу на прибуток постійних витрат; постійна безперервна звітність.	зона збитковості постійно є загрозливо близько; в процесі обліку враховується виключно виробнича собівартість.
АВС - аналіз	отримання інформації йде паралельно із формуванням витрат; усестороннє обґрунтування розподілу накладних витрат за окремим видом товару; чіткий розрахунок собівартості продукції	групування товарів лише однієї категорії; не відбувається врахування якісних характеристик продукції та оцінка впливу факторів зовнішнього середовища

Кінець таблиці 1.3

1	2	3
XYZ – аналіз	автоматизація; наочність; простота;	неточність обрахунків зумовлена тим, що чим масштабніша номенклатура продукції, тим меншою буде обґрунтованість висновків
CVP-аналіз	визначення фінансового результату; оперативність; наочність; простота;	поділ витрат на змінні та постійні, що викликає труднощі їх розподілу в реальному житті; зміна факторів моделі змінює кінцевий результат; в основі лежить постулат про те, продуктивність праці не прив'язана до плинності часу, проте безпосередньо визначає змінні витрати
Аналіз точки беззбитковості	встановлення загальної величини витрат, за якої виробництво основної продукції беззбиткове	багатономенклатурне виробництво вимагає працемісткіших розрахунків
Таргет-костинг	забезпечення визначеного рівня ціни; урахування зацікавленості виробника та споживача	переорієнтація стратегії діяльності підприємства; тісний зв'язок працюючих підрозділів, потрібна повна усвідомленість дій робітників щодо спільної цілі.
Функціонально-вартісний аналіз	покращення операцій високої вартості в розрізі ефективності; дослідження вартості продукту	потрібна наявність спеціального програмного забезпечення; на етапі збору даних закладається багато в чому суб'єктивна гіпотеза

Джерело: складено на основі [23, 38 ,41, 43]

Розмежування плюсів та мінусів досліджених методів дозволяє визначити доцільність їх застосування до операційних витрат на всіх стадіях життєвого циклу продукту. Таким чином, в процесі порівняння визначається рівень ефективності застосування того чи іншого методу із зазначеного переліку, що вже підтверджує переважна кількість переваг над недоліками.

Далі розглянемо аналіз витрат фінансової діяльності. Спочатку, з'ясуємо, що під фінансовою діяльністю розуміють: «діяльність, яка призводить до змін розміру і складу власного і позикового капіталу підприємства» [31]. Таким чином, витратами фінансової діяльності виступають витрати на проценти – за користування кредитами, за випущеними облігаціями, за фінансовою орендою

тощо – та інші витрати підприємства, що пов’язані із запозиченням коштів та формуванням позикового капіталу. Сюди не належать фінансові витрати, що включаються до собівартості кваліфікаційних активів відповідно до П(С)БО 31 «Фінансові витрати» [34].

Згідно з П(С)БО 31 «Фінансові витрати», фінансові витрати є витратами того періоду, в якому вони були понесені, крім випадків в яких облікова політика передбачає капіталізацію фінансових витрат, тобто включення їх до собівартості кваліфікаційного активу, що пов’язані із створенням кваліфікаційного активу. «Кваліфікаційний актив – актив, який обов’язково потребує суттєвого часу для його створення» [34]. Із врахуванням діючих норми положень стандартів підприємства самостійно вибирають метод обліку фінансових витрат та відображають обраний метод, як один із елементів своєї облікової політики.

Інформаційною базою для аналізу є форма № 2 про фінансові результати, у статті з кодом 2250 «Фінансові витрати» відображається обсяг витрат на проценти та інші витрати на обслуговування здійснених підприємством запозичень. Також, інформація про рух грошових коштів у результаті фінансової діяльності відображається у формі № 3 «Звіт про рух грошових коштів». Аналіз їх доцільно проводити у порівнянні із іншими фінансовими доходами, котрі включають: «дивіденди, відсотки та інші доходи, отримані від фінансових інвестицій (крім доходів, які обліковуються за методом участі в капіталі)» [30]. Також, аналізують динаміку, питому вагу та структуру фінансових витрат з метою оцінки політики підприємства щодо фінансування своєї діяльності за рахунок позикового капіталу.

Тепер розглянемо аналіз витрат інвестиційної діяльності. Під інвестиційною діяльністю розуміють: «діяльність, яка пов’язана з придбанням і реалізацією необоротних активів, а також тих фінансових інвестицій, які не є складовою частиною еквівалентів грошових коштів» [31]. Таким чином, витратами інвестиційної діяльності є витрати від залучення інвестиційних коштів інших підприємств на виконання відповідних зобов’язань. Інвестиційні

витрати – це капіталовкладення, і відображають витрати або збитки від інвестицій в дочірні, асоційовані або спільні підприємства, облік котрих ведеться методом участі в капіталі, а також: «собівартість реалізації фінансових інвестицій; втрати від неопераційних курсових різниць; втрати від уцінки фінансових інвестицій та необоротних активів; витрати підприємств (крім тих, основною діяльністю яких є торгівля цінними паперами) від зміни балансової вартості фінансових інструментів, які оцінюються за справедливою вартістю; інші витрати, які виникають у процесі господарської діяльності (крім фінансових витрат), але не пов'язані з операційною діяльністю підприємства» [30]. Загалом, інвестиційна діяльність, з одного боку, передбачає здійснення витрат, які пов'язані з придбанням певних активів з метою отримання доходів від них в майбутньому у вигляді дивідендів, виручки від реалізації необоротних активів та фінансових інвестицій тощо. Інформація про рух грошових коштів у результаті інвестиційної діяльності відображається у формі № 3 «Звіт про рух грошових коштів».

Відповідно, аналіз їх доцільно проводити у порівнянні із доходами від участі в капіталі та іншими доходами. Також, аналізують динаміку, питому вагу та структуру інвестиційних витрат з метою оцінки політики підприємства щодо напрямів спрямування у інвестиційні вкладення ресурсів, що не задіяні у операційній діяльності. Інвестиційна діяльність безпосередньо пов'язані з впровадженням у бізнес-процеси підприємства досягнень НТП, на який впливають результати інноваційної діяльності, котра спрямована на використання та комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок та зумовлює випуск на ринок модернових конкурентоздатних товарів. Якщо операційна діяльність генерує достатні доходи для інвестиційних вкладень або ж, навіть, інновацій, то ефективність її висока.

2 Аналітико-практичні аспекти витрат підприємства

2.1 Аналіз сучасного стану підприємств енергоринку України та фінансово-господарської діяльності АТ «Хмельницькобленерго» у 2021-2023 роках

Основою функціонування електроенергетики нашої країни є Об’єднана електроенергетична система (ОЕС), котра здійснює електропостачання споживачів, взаємодіє із енергосистемами сусідніх країн, забезпечує експорт-імпорт, а також перетоки електричної енергії. В Україні діють практичні всі з можливих технічно види електростанцій, а саме: ТЕС та ТЕЦ, ГЕС та ГАЕС, АЕС, а також «зелені» електростанції на відновлювальних джерелах енергії. Для передачі від виробника кінцевому споживачу електроенергії і існує енергоринок, що на сьогодні виступає головним посередником між підприємствами «генерації», котрі продають електроенергію на оптовий ринок, та компаніями, котрі на ньому її купують та постачають її споживачам. На енергоринку функціонують як державні компанії, так і приватні. Серед приватних виокремлюються:

- ті, що створені основними генеруючими компаніями,
- ті,що є дочірніми підприємствами міжнародних компаній,
- ті,що раніше торгували іншими енергетичними ресурсами.

У зв’язку із умовами воєнного стану органи ДССУ ще не оприлюднили статистичну інформацію щодо діяльності підприємств за 2023 рік, тому за даними ДССУ [9], проведемо аналіз за 2019-2022 роки. Динаміка діючих суб’єктів господарювання за КВЕД 35.1 «Виробництво, передача та розподілення електроенергії», що ведуть діяльність на енергоринку у 2019-2022 роках наведена на рисунку 2.1.

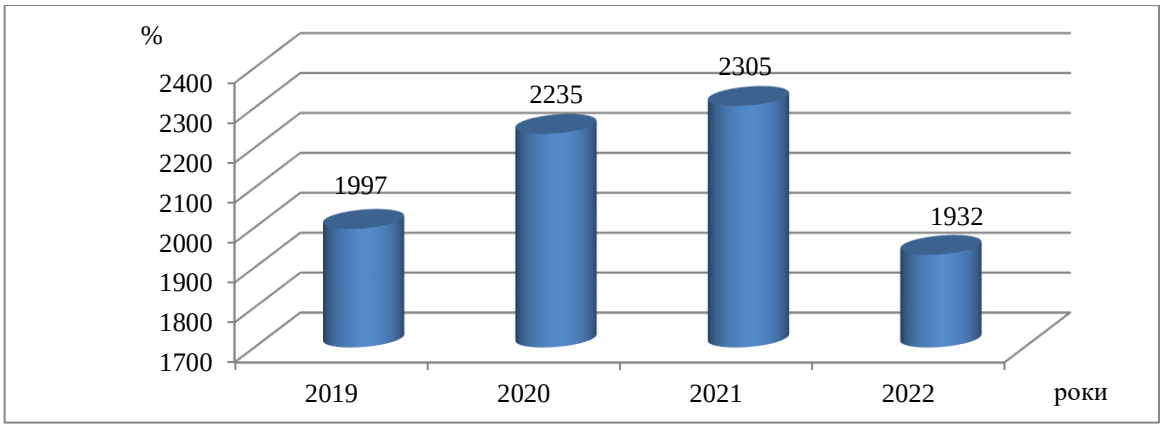

Рисунок 2.1 – Динаміка діючих суб'єктів господарювання за КВЕД 35.1 «Виробництво, передача та розподілення електроенергії» у 2019-2022 роках (складено на основі[9])

Бачимо тенденцію до зростання кількості діючих суб'єктів, що була різко «зламана» у 2022 році, коли кількість підприємств зменшилась до рівня, меншого за 2019 рік. А от якщо розглянути саме розподілення електроенергії, то кількість діючих суб'єктів господарювання постійно зменшувалась, тобто в результаті конкурентної боротьби відбувається укрупнення ринку та витіснення більш слабких «гравців».

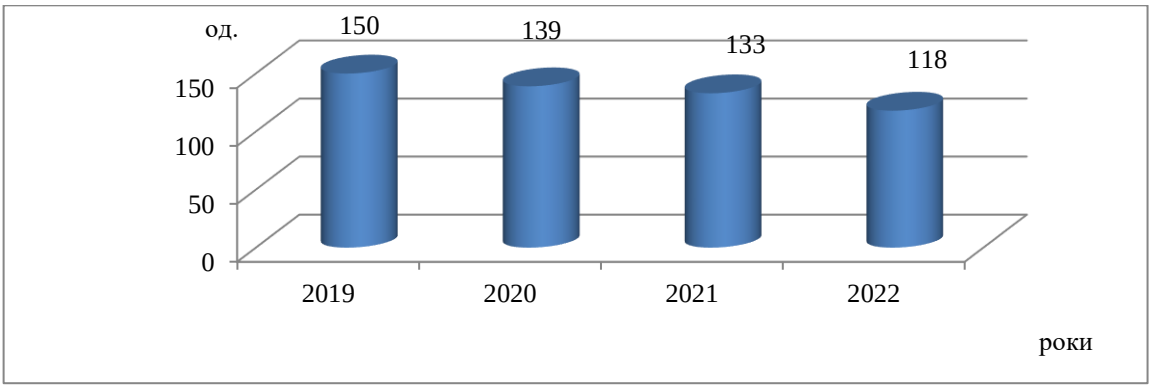

Рисунок 2.2 – Динаміка діючих суб'єктів господарювання за КВЕД 35.13 «Розподілення електроенергії» у 2019-2022 роках (складено на основі[9])

Енергетика України з 2014 р. перебуває в стані війни, на початок повномасштабного вторгнення країни-агресора у 2022 р. певні рішення на випадок фізичного порушення електроенергетики були вже відпрацьовані на

територіях зони ООС. Однак, енергетика України зустрілася з небаченим до цього часу переліком нових технічних та фінансово-економічних проблем: ядерний шантаж із захопленням АЕС, численні пошкодження інфраструктури, падіння попиту на енергетичні продукти, критичне зниження рівня платежів, паливна криза та інше. Незважаючи на це українська енергосистема приєдналася до енергосистеми ЄС та Україна стала членом «енергетичного Євросоюзу». Якщо у довоєнному 2021 р. спостерігалося збільшення електроспоживання, обумовлене карантинними обмеженнями та використанням дистанційних технологій спілкування у бізнесі та побуті, то у 2022 р. спостерігалось різке зменшення електроспоживання через низку об'єктивних причин, зокрема, виїзд громадян, релокація підприємств, призупинка будівництв, світломаскування, обмеження енергоспоживання, щоб зменшити навантаження на мережі через постійні ворожі обстріли та руйнування енергосистеми. Ситуація надскладна і підприємствам, що займаються розподілення електроенергії доводиться докладати зусиль аби вижити. Розподіл підприємств енергоринку за критерієм їх розміру, відповідно до законодавства за кількістю працівників та обсягом виручки, наведено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1 – Розподіл підприємств енергоринку України за розмірами у 2019–2022 роках

Роки	Кількість підприємств		У тому числі							
			Великі підприємства		середні підприємства		малі підприємства		з них мікропідприємства	
	од.	%	од.	%	од.	%	од.	%	од.	%
КВЕД 35.1 «Виробництво, передача та розподілення електроенергії»										
2019	1997	100	40	2,0	120	6,0	1837	92,0	1576	78,9
2020	2235	100	43	1,9	137	6,1	2055	92,0	1736	77,7
2021	2305	100	49	2,1	160	6,9	2096	91,0	1711	74,2
2022	1932	100	45	2,3	156	8,1	1731	89,6	1386	71,7
у т.ч. КВЕД 35.13 «Розподілення електроенергії»										
2019	150	100	17	11,3	21	14,0	112	74,7	81	54,0
2020	139	100	21	15,1	18	13,0	100	71,9	71	51,1
2021	133	100	24	18,0	15	11,3	94	70,7	68	51,1
2022	118	100	23	19,5	13	11,0	82	69,5	54	45,8

Джерело: складено на основі [9]

З даних таблиці 2.1 бачимо, що великі та середні підприємства за КВЕД 35.1 сукупно становлять до 10% усіх підприємств, що займаються виробництвом, передачею та розподіленням електроенергії. А от за КВЕД 35.13 частка великих та середніх підприємств, що займаються розподіленням електроенергії, зросла сукупно від 25% до 30%, і відбулось це за рахунок зменшення кількості саме малих та мікропідприємств. Кількісно на енергоринку діє до 200-сот великих та середніх підприємств, що займаються виробництвом, передачею та розподіленням електроенергії. А тих, котрі займаються розподіленням електроенергії, до 30-ти.

Таблиця 2.2 – Динаміка показників діяльності підприємств енергоринку України у 2019–2022 роках

Показники	Роки	Кількість зайнятих працівників, осіб		Обсяг реалізованої продукції, тис.грн		Індекс реалізованої продукції, %
		од.	%			
Усього підприємства України	2019	9017813	100	10524113	100	105,6
	2020	8931861	100	11062297	100	105,1
	2021	8936128	100	14989812	100	135,5
	2022	7502325	100	11119876	100	74,2
у т.ч. 35.1 Виробництво, передача та розподіл ел.-ен.	2019	169717	1,88	554160	5,27	107,7
	2020	170203	1,91	721075	6,52	130,1
	2021	170263	1,91	962696	6,42	133,5
	2022	156947	2,09	1086037	9,77	112,8

Джерело: складено на основі [9]

З даних таблиці 2.2 бачимо, що питома вага як зайнятих працівників, так і реалізованої продукції підприємств енергоринку становить менше 10% у загальних показниках по всіх підприємствах України. Проте відмітимо зростання питомої ваги зазначених показників на кінець дослідженого періоду.

Динаміка фінансових результатів підприємств енергоринку України наведена на рисунку 2.3.

Як бачимо протягом 2019-2022 роках фінансові результати підприємств енергоринку не демонстрували чіткої тенденції: то прибуток, то збитки.

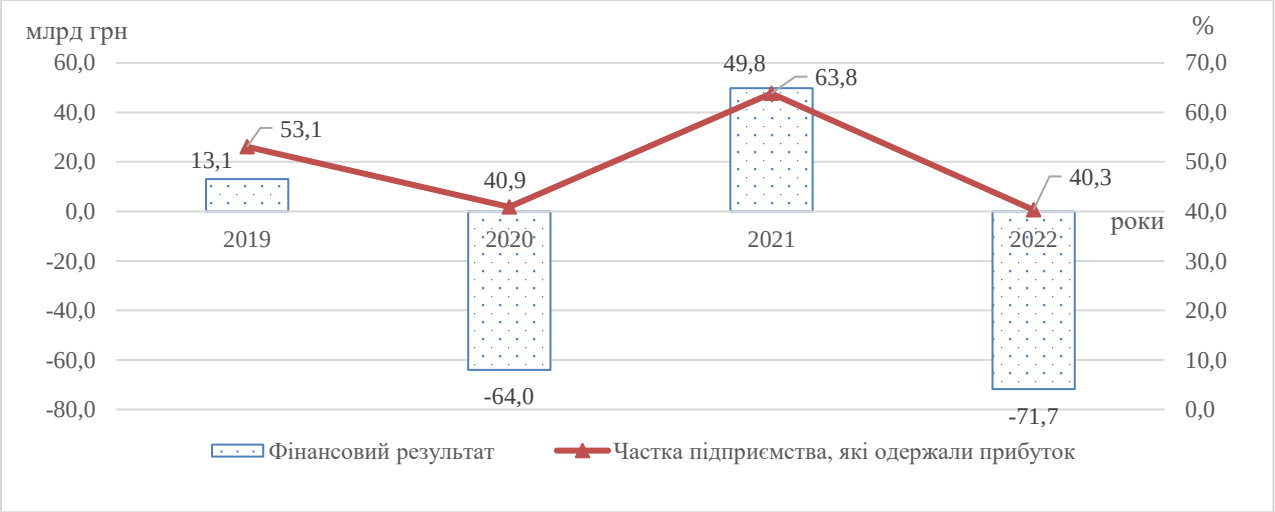

Рисунок 2.3 – Динаміка фінансових результатів підприємств енергоринку України у роках (складено на основі [9])

У 2019 та 2021 роках підприємства енергоринку отримали позитивний фінансовий результат – прибуток, а у двох інших – від'ємний, тобто збиток. Відмітимо також наростання як суми прибутку у 2021 році, так і суми збитків у 2022 році. Щодо частки прибуткових підприємств, то у тих роках, коли фінансовий результат був додатнім, прибутковими були більше половини сектору. А в ті роки, коли сукупний фінансовий результат був від'ємний, то прибутковими були лише 40% всіх підприємств енергосектору.

Далі розглянемо витрати підприємств енергоринку України за КВЕД 35.1 (таблиці 2.3 та 2.4).

Таблиця 2.3 – Структура витрат на виробництво продукції підприємств енергоринку (за КВЕД 35.1) України у 2019–2022 роках

Роки	Розподіл підприємств за розмірами:							
	великі підприємства		середні підприємства		малі підприємства		з них мікропідприємства	
Витрати на виробництво продукції, всього								
од.виміру	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
2019	193302	81	34982	15	8866	4	2348	1
2020	254514	79	41275	13	19155	6	6117	2
2021	329559	76	78359	18	21710	5	6354	1
2022	429244	66	179865	28	32654	5	10527	2

Джерело: складено на основі [9]

З даних таблиці 2.3 бачимо, що витрати на виробництво продукції зростали протягом проаналізованого періоду. Найбільшу питому вагу у витратах підприємств енергоринку займаю витрати великих підприємств.

Таблиця 2.4 – Структура витрат на виробництво продукції підприємств енергоринку (за КВЕД 35.1) України у 2019–2022 роках

Роки	Розподіл підприємств за розмірами:			
	великі підприємства	середні підприємства	малі підприємства	з них мікропідприємства
матеріальні витрати та витрати на оплату послуг, використані у виробництві				
2019	67,1	66,9	47,0	51,7
2020	71,2	64,7	45,8	47,5
2021	74,9	81,1	45,6	41,6
2022	81,2	78,4	50,4	50,4
амортизація				
2019	11,2	14,4	41,7	33,2
2020	9,2	16,5	45,4	41,3
2021	7,7	10,3	45,6	47,9
2022	6,6	16,9	42,0	41,0
витрати на оплату праці				
2019	15,6	14,1	6,0	7,6
2020	14,8	13,0	4,5	5,1
2021	13,1	5,9	4,5	5,5
2022	9,2	3,1	3,1	3,5
відрахування на соціальні заходи				
2019	3,3	2,7	1,4	2,0
2020	3,2	2,0	0,9	1,2
2021	2,9	0,9	1,0	1,4
2022	2,0	0,4	0,7	0,9
інші витрати				
2019	2,8	1,9	3,9	5,5
2020	1,6	3,8	3,3	5,0
2021	1,4	1,9	3,3	3,6
2022	1,1	1,2	3,8	4,3

Джерело: складено на основі [9]

З даних таблиці 2.4 бачимо, що виробництво підприємств енергоринку залишається найбільш матеріаломістке, хоча слід відмітити, що у малих підприємств матеріальні витрати та амортизація займають приблизно однакові частки у витратах на виробництво.

Важливими також у діяльності підприємств енергоринку є капітальні вкладення, оскільки галузь потребує оновлення основних фондів (таблиця 2.5).

Таблиця 2.5 – Динаміка капітальних вкладень підприємств енергоринку України у 2019–2022 роках

Показники	Роки, млн грн				Приріст, %		
	2019	2020	2021	2022	2020/ 2019	2021/ 2020	2022/ 2021
Капітальні інвестиції, у т.ч.	71662	36247	55769	28330	-49,4	53,9	-49,2
- капітальні інвестиції у матеріальні активи, з них	70832	35902	54659	27225	-49,3	52,2	-50,2
у землю	16,28	4,66	3,53	0,27	-71,4	-24,3	-92,4
в існуючі будівлі та споруди	12,23	37,26	1,92	69,46	204,6	-94,9	3521,3
у будівництво та перебудову будівель	25141	25141	41176	16120	0,0	63,8	-60,8
у машини та обладнання	12825	10011	12451	10498	-21,9	24,4	-15,7
- капітальні інвестиції у нематеріальні активи, з них	830	345	1110	1105	-58,4	221,7	-0,5
у концесії,	225	12	30	40	-94,9	159,3	34,0
у придбання програмного забезпечення	594	317	980	1002	-46,6	208,7	2,3

Джерело: складено на основі [9]

З даних таблиці 2.5 бачимо, що обсяги капітальних вкладень галузі практично повторюють тенденцію фінансових результатів галузі, відповідно, зростання у 2021 році, тоді як у 2020 та 2022 роках спостерігалось їх скорочення. В цілому, бачимо цілий комплекс проблем у функціонуванні підприємств енергоринку України, як-от: скорочення зайнятих осіб, скорочення обсягів виробництва, отримання сукупних збитків та невисока частка прибуткових підприємств.

Розглянемо далі функціонування конкретного підприємства енергоринку, АТ «Хмельницькобленерго», і проведемо його аналіз фінансово-господарської діяльності протягом 2021-2023 рр. АТ «Хмельницькобленерго» є державним оператором системи розподілу, більшість акцій якого – 70% – належать державі в особі АТ «Українські розподільні мережі», а решта 30 % – приватним юридичним та фізичним особам, у т.ч. ПРАТ «Рівнеобленерго» (11,5%) та ДТЕК (6,7%) [27]. Головний офіс розташований в Хмельницькому, а саме підприємство займається розподілом електроенергії споживачам Хмельницької

області. Основний вид діяльності здійснюється за КВЕД 35.13 «Розподілення електроенергії», котрий входить до секції D «Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря».

Ґрунтуючись на інформації з фінансової звітності підприємства за 2021-2023 роки, що наведена в Додатках Б, В та Г розрахуємо основні показники фінансово-господарської діяльності підприємства АТ «Хмельницькобленерго» та представимо їх у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6 – Основні показники діяльності АТ «Хмельницькобленерго» у 2021-2023 роках

Показники	Роки			Відхилення (+; -)			
				абсолютне		відносне	
	2021	2022	2023	2022/ 2021	2023/ 2022	2022/ 2021	2023/ 2022
Вартість майна, тис.грн	2963210	5282385	5572679	+2319175	+290294	+78,3	+5,5
Власний капітал, тис.грн	2170834	4024067	4033266	+1853233	+9199	+85,4	+0,2
Основні засоби, тис.грн	2482034	4768364	4921228	+2286330	+152864	+92,1	+3,2
Дебіторська заборгованість, тис.грн	242657	297400	312464	+54743	+15064	+22,6	+5,1
Кредиторська заборгованість, тис.грн	513220	623957	899743	+110737	+275786	+21,6	+44,2
Співвідношення кредиторської та дебіторської заборгованості, %	211,5	209,8	288,0	-1,7	+78,1	-0,8	+37,2
Чисельність працюючих, чол.	3194	3056	2945	-138	-111	-4,3	-3,6
ФОП, тис. грн	711973	731 055	720 692	+19082	-10363	+2,7	-1,4
Чистий дохід від реалізації продукції, тис. грн	2275312	2393975	3005466	+118663	+611491	+5,2	+25,5
Собівартість реалізованої продукції, тис.грн	2084806	2470512	3044225	+385706	+573713	+18,5	+23,2
Співвідношення собівартості і чистого доходу від реалізації, %	91,6	103,2	101,3	+11,6	-1,9	+12,6	-1,8
Фінансовий результат від операційної діяльності, тис.грн	240325	12193	-31655	-228132	-43848	-94,9	-359,6
Чистий прибуток (збиток), тис.грн	198961	12272	15335	-186689	+3063	-93,8	+25,0
Рентабельність всієї діяльності, %	10,83	0,54	0,57	-10,29	0,03	-95,0	+5,4

Джерело: розраховано автором

За класифікацією підприємств АТ «Хмельницькобленерго» відповідно до чисельності працівників та обсягами річного доходу належить до групи великих підприємств. Отже, загальна вартість майна підприємства постійно зростає: у 2022 р. на 2 319 175 тис.грн або на 78,3%, а у 2023 р. лише на 290 294 тис.грн або на 5,5%. Вартість власного капіталу підприємства також зростала: у 2022 р. на 1 853 233 тис.грн або на 85,4%, а у 2023 р. на 9 199 тис.грн або 0,2%. У 2022 році відбулась суттєва до капіталізація підприємства через зростання вартості капіталу у дооцінках. Відповідно, зросла вартість основних засобів: у 2022 р. на 2 286 330 тис.грн або на 92,1%, у 2023 р. на 152 864 тис.грн або ж на 3,2%. Протягом дослідженого періоду на балансі підприємства була дебіторська та кредиторська заборгованості. Зазначимо, що обсяги кредиторської заборгованості вдвічі перевищують дебіторську, тобто підприємство залучає більше ресурсі від контрагентів, ніж реалізує послуг із відстроченням платежу. Дебіторська заборгованість у 2022 р. зросла на 54 743тис.грн або ж на 22,6%, а у 2023 р. на 15 064 тис.грн або лише на 5,1%. Кредиторська заборгованість зростала більшими темпами: у 2022 р. на 110 737 тис.грн або на 21,6%, у 2023 р. на 275 786 тис.грн або на 44,2%. В цілому за період обсяги як дебіторської, так і кредиторської заборгованостей зростали, що є негативною характеристикою дотримання платіжної дисципліни АТ «Хмельницькобленерго».

Чистий дохід АТ «Хмельницькобленерго» зростав протягом дослідженого періоду, на 5,2% у 2022 р. та на 25,5% у 2023 р. В цілому за період приріст чистого доходу склад 32%. Відповідно зростала і собівартість реалізації послуг: на 18,5% та на 23,2% відповідно по роках. І тут варто відмітити збільшення співвідношення собівартості і чистого доходу від реалізації з 91,6% у 2021 р. до 103,2% у 2022 р. та до 101,3% у 2023р. що вказує суттєве удорожчання надання послуг із розподілу електроенергії та недостатність оплати споживачів. Витрати підприємства зросли більшими темпами, ніж отриманий від їх здійснення результат. Відповідно відреагував і фінансовий результат операційної діяльності: у 2022 р. він скоротився на 94,9%, а у 2023 р. став, взагалі, від’ємним. Чистий прибуток також різко скоротився у 2022 р. на 93,8%, проте у

2023 р. зріс на 25,0%. В цілому ж за період скорочення чистого прибутку становило: 183 626 тис.грн або 92,3%. Показники рентабельності у 2022-2023 роках суттєво скоротились до менше 1%, і така ситуація склалась в першу чергу під впливом фізичного руйнування в ході ворожих обстрілів та потреби фінансування відновлення обладнання.

Розглянемо склад та динаміку активів АТ «Хмельницькобленерго» у 2021-2023 роках (таблиця 2.7).

Таблиця 2.7 – Склад та динаміка активів АТ «Хмельницькобленерго» у 2021-2023 роках

Показники	Роки						Відхилення			
	2021		2022		2023		2022/2021		2023/2022	
	сума, тис.грн	частка, %	сума, тис.грн	частка, %	сума, тис.грн	частка, %	суми, тис.грн	частки, %	суми, тис.грн	частки, %
I. Необоротні активи:	2492723	84,12	4781398	90,52	4940208	88,65	+2288675	+6,39	+158810	-1,87
Нематеріальні активи	10689	0,36	13034	0,25	18980	0,34	+2345	-0,11	+5946	+0,09
первісна вартість	19223	0,65	24284	0,46	32573	0,58	+5061	-0,19	+8289	+0,12
накопичена амортизація	8534	0,29	11250	0,21	13593	0,24	+2716	-0,08	+2343	+0,03
Основні засоби:	2482034	83,76	4768364	90,27	4921228	88,31	+2286330	+6,51	+152864	-1,96
первісна вартість	3601478	121,54	6136112	116,16	6758979	121,29	+2534634	-5,38	+622867	+5,13
знос	1119444	37,78	1367748	25,89	1837751	32,98	+248304	-11,89	+470003	+7,09
II. Оборотні активи	470297	15,87	500797	9,48	632281	11,35	+30500	-6,39	+131484	+1,87
Запаси	122026	4,12	125316	2,37	141416	2,54	+3290	-1,75	+16100	+0,17
ДЗ за продукцію	168109	5,67	236172	4,47	288037	5,17	+68063	-1,20	+51865	+0,70
ДЗ за розрахунками: за виданими авансами	71888	2,43	60447	1,14	20043	0,36	-11441	-1,28	-40404	-0,78
з бюджетом	397	0,01	10	0,01	7	0,01	-387	0	-3	0
Інша поточна ДЗ	2263	0,08	771	0,01	4377	0,08	-1492	-0,06	+3606	+0,06
Поточні фінансові інвестиції	200	0,01	200	0,01	200	0,01	0	0	0	0
Грошові кошти та їх еквіваленти	87372	2,95	45493	0,86	130848	2,35	-41879	-2,09	+85355	+1,49
Рахунки в банках	87372	2,95	45493	0,86	130848	2,35	-41879	-2,09	+85355	+1,49
Інші оборотні активи	18042	0,61	32388	0,61	47353	0,85	+14346	0	+14965	+0,24
III. Необоротні активи, утримувані для продажу	190	0,01	190	0,01	190	0,01	0	0	0	0
Баланс	2963210	100	5282385	100	5572679	100	+2319175	0	+290294	0

Джерело: розраховано автором

Функціонує на оптовому ринку електроенергетики та продає електроенергію в роздріб, тобто діяльність його має посередницький характер. Відповідно до специфіки діяльності підприємства у 2021 р. необоротні активи становили 84,12% від усіх активів, у 2022 р. частка зросла до 90,52%, а на кінець періоду – у 2023 р. – їх частка дещо скоротилась до 88,65% (рисунок 2.4). У складі необоротних активів найбільшу питому вагу займають основні засоби. Відповідно до зростання частки необоротних активів скоротилась питома вага оборотних: з 15,87% у 2021 р. до 9,48% у 2022 р. та до 11,35% у 2023 р.

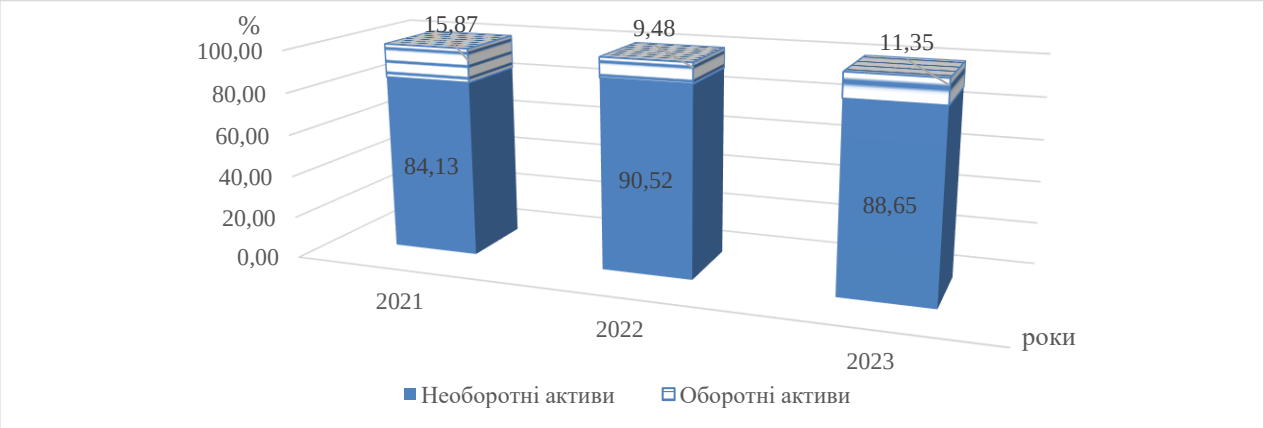

Рисунок 2.4 – Динаміка структури активів АТ «Хмельницькобленерго» у 2021-2023 роках

Найбільшу частку у складі оборотних активів займає дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги: 5,67% підсумку активів у 2021 р., 4,47% підсумку активів у 2022 р., 5,17% підсумку активів у 2023 р. Далі за питомою вагою йдуть запаси: 4,12% підсумку активів у 2021 р., 2,37% підсумку активів у 2022 р., 2,54% підсумку активів у 2023 р. Частка грошових коштів на рахунках в банках: 2,95% підсумку активів у 2021 р., 0,86% підсумку активів у 2022 р., 2,35% підсумку активів у 2023 р., тобто найбільш ліквідні активи не становлять достатньо великого обсягу.

Далі розглянемо склад та динаміку пасивів АТ «Хмельницькобленерго» у 2021-2023 роках (таблиця 2.8).

Таблиця 2.8 – Склад та динаміка пасивів АТ «Хмельницькобленерго» у 2021-2023 роках

Показники	Роки						Відхилення			
	2021		2022		2023		2022/2021		2023/2022	
	сума, тис.грн	частка, %	сума, тис.грн	частка, %	сума, тис.грн	частка, %	суми, тис.грн	частки, %	суми, тис.грн	частки, %
І. Власний капітал:	2170834	73,26	4024067	76,18	4033266	72,38	+1853233	+2,92	+9199	-3,80
Зареєстрований (пайовий) капітал	33638	1,14	33638	0,64	33638	0,60	0	-0,50	0	-0,03
Капітал у дооцінках	1350280	45,57	3286635	62,22	3281438	58,88	+1936355	+16,65	-5197	-3,33
Додатковий капітал	176698	5,96	176698	3,35	271753	4,88	0	-2,62	+95055	+1,53
Резервний капітал	22642	0,76	32590	0,62	33204	0,60	+9948	-0,15	+614	-0,02
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	587576	19,83	494506	9,36	413233	7,42	-93070	-10,47	-81273	-1,95
ІІ. Довгострокові зобов’язання	143152	4,83	512880	9,71	480082	8,61	+369728	+4,88	-32798	-1,09
Відстрочені податкові зобов’язання	143152	4,83	512880	9,71	457713	8,21	+369728	+4,88	-55167	-1,50
Благодійна допомога	0	0	0	0	22369	0,40	0	0	+22369	+0,40
ІІІ. Поточні зобов'язання	649224	21,91	745438	14,11	1059331	19,01	+96214	-7,80	+313893	+4,90
Поточна кредиторська заборгованість за: товари, роботи, послуги	128482	4,34	313677	5,94	624482	11,21	+185195	+1,60	+310805	+5,27
розрахунками з бюджетом	27371	0,92	48019	0,91	68678	1,23	+20648	-0,01	+20659	+0,32
розрахунками зі страхування	6975	0,24	6961	0,13	5436	0,10	-14	-0,10	-1525	-0,03
розрахунками з оплати праці	29230	0,99	27885	0,53	25040	0,45	-1345	-0,46	-2845	-0,08
одержаними авансами	321162	10,84	193243	3,66	140106	2,51	-127919	-7,18	-53137	-1,14
розрахунками з учасниками	0	0	34172	0,65	36001	0,65	+34172	+0,65	+1829	0
Поточні забезпечення	107336	3,62	114952	2,18	109176	1,96	+7616	-1,45	-5776	-0,22
Інші поточні зобов'язання	28668	0,97	40701	0,77	50412	0,90	+12033	-0,20	+9711	+0,13
Баланс	2963210	100	5282385	100	5572679	100	+2319175	0	+290294	0

Джерело: розраховано автором

У структурі пасивів підприємства є як власний капітал, так і довгостроковими та короткостроковими зобов’язаннями (рисунок 2.5).

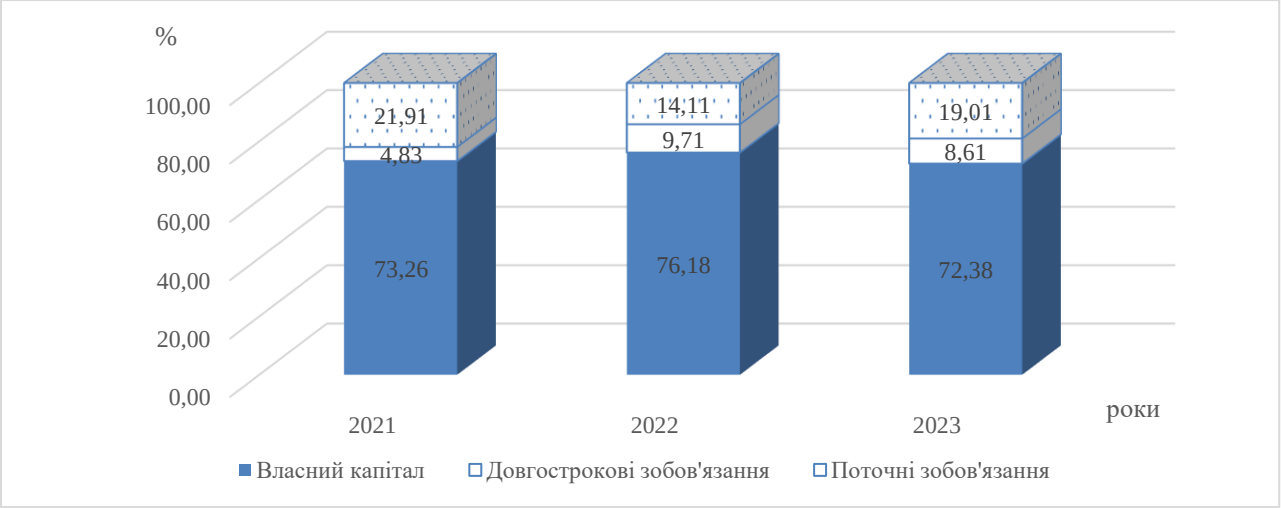

Рисунок 2.5 – Динаміка структури пасивів АТ «Хмельницькобленерго» у 2021-2023 роках

Власний капітал переважає у структурі пасивів: 73,26% підсумку пасивів у 2021 р., 76,18% підсумку пасивів у 2022 р., 72,38% підсумку пасивів у 2023 р. В абсолютному вимірі в цілому за період власний капітал зріс на 1 862 432 тис.грн або на 85,8%. Найбільше до зростання доклалась складова «Капітал у дооцінках», зростання якої за період склало 1 931 158 тис.грн або 143%.

Довгострокові зобов’язання були представлені спочатку лише відстроченими податковими зобов’язаннями, а у 2023 р. з’явилась нова складова – благодійна допомога у сумі 22 369 тис.грн. Частка довгострокових зобов’язань як джерел фінансування активів зросла з 4,83% до 8,61% на кінець періоду під впливом збільшення відстрочених податкових зобов’язань, котрі являють собою суму податку на прибуток, котра підлягає сплаті у майбутніх періодах відповідно до оподатковуваних тимчасових різниць.

Поточні зобов’язання в цілому дещо скоротились з 21,91% до 19,01%, вони представлені в кредиторською заборгованістю та поточними забезпеченнями. В складі кредиторської заборгованості на початок періоду найбільша частка належала розрахункам за одержаними авансами 10,84%, а на кінець періоду ця першість перейшла до кредиторської заборгованості за послуги 11,21%.

Оцінимо фінансовий стан АТ «Хмельницькобленерго» за показниками ліквідності, платоспроможності, фінансової стійкості, ділової активності та рентабельності. У таблиці 2.9 подано відносні показники ліквідності підприємства.

Таблиця 2.9 – Показники ліквідності АТ «Хмельницькобленерго» у 2021-2023 роках

Показники	Нормативне значення	Роки			Відхилення (+,-)	
		2021	2022	2023	2022/ 2021	2023/ 2022
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,2 - 0,35	0,13	0,06	0,12	-0,08	+0,07
Коефіцієнт поточної ліквідності	0,7-1	0,54	0,48	0,46	-0,05	-0,02
Коефіцієнт загальної ліквідності	Більше 1	0,59	0,39	0,41	-0,21	0,02

Джерело: розраховано автором

Відповідно до розрахованих показників бачимо серйозні проблеми щодо забезпечення ліквідності, підприємство відчуває постійну нестачу активів для покриття поточних витрат, адже всі показники нижче нормативних значень.

Аналогічна ситуація спостерігається і за розрахованими у таблиці 2.10 показниками платоспроможності АТ «Хмельницькобленерго».

Таблиця 2.10 – Показники платоспроможності АТ «Хмельницькобленерго» у 2021-2023 роках

Показники	Нормативне значення	Роки			Відхилення (+,-)	
		2021	2022	2023	2022/ 2021	2023/ 2022
Коефіцієнт миттєвої платоспроможності	не менше 0,2	0,13	0,06	0,12	-0,07	+0,06
Коефіцієнт швидкої платоспроможності	не менше 1	0,40	0,38	0,40	-0,02	+0,02
Загальний коефіцієнт платоспроможності	не нижче 2	0,72	0,67	0,60	-0,05	-0,07

Джерело: розраховано автором

Значення групи показників платоспроможності також є нижчими за рекомендовані. Отже, є проблеми із забезпеченням платоспроможності на належному рівні. Проаналізуємо стан фінансової стійкості. Розрахуємо абсолютні показники фінансової стійкості (таблиця 2.11).

Таблиця 2.11 – Абсолютні показники фінансової стійкості АТ «Хмельницькобленерго» у 2021-2023 роках

Показники	Роки			Абсолютне відхилення (+,-) тис. грн	
	2021	2022	2023	2022/ 2021	2023/ 2022
Власний капітал	2170834	4024067	4033266	+1853233	+9199
Необоротні активи	2492723	4781398	4940208	+2288675	+158810
Власні оборотні кошти (ВОК)	-321889	-757331	-906942	-435442	-149611
Довгострокові зобов'язання	143152	512880	480082	+369728	-32798
Власні і довгострокові джерела формування запасів і витрат (ВД)	-178737	-244451	-426860	-65714	-182409
Поточні зобов'язання	649224	745438	1059331	+96214	+313893
Загальна величина формування запасів і витрат (ЗДФ)	470487	500987	632471	+30500	+131484
Запаси і витрати (ЗВ)	122026	125316	141416	+3290	+16100
Надлишок (нестача) ВОК	-443915	-882647	-1048358	-438732	-165711
Надлишок (нестача) ВД	-300763	-369767	-568276	-69004	-198509
Надлишок (нестача) ЗДФ	348461	375671	491055	+27210	+115384

Джерело: розраховано автором

За даними розрахунків у таблиці 2.11, робимо висновок, що у дослідженому періоді підприємство знаходиться у нестійкому фінансовому стані:

$$M_3 = (0; 0; 1), \text{ тобто } \Delta ВОК \lt 0; \Delta ВД \lt 0; \Delta ЗДФ \gt 0.$$

Зазначимо також від'ємне значення у дослідженому періоді такого показника як власні оборотні кошти, що свідчить про значну залежність

підприємства від зовнішніх джерел для фінансування поточних активів. Додаймо аналіз відносних показників фінансової стійкості (таблиця 2.12).

Таблиця 2.12 – Відносні показники фінансової стійкості АТ «Хмельницькобленерго» у 2021-2023 роках

Показники	Роки			Абсолютне відхилення (-,+)	
	2021	2022	2023	2022/ 2021	2023/ 2022
Коефіцієнт фінансової незалежності (більше 0,5)	0,73	0,76	0,72	+0,03	-0,04
Коефіцієнт маневреності власного капіталу (більше 0,2)	-0,15	-0,19	-0,22	-0,04	-0,04
Коефіцієнт співвідношення позикових та власних коштів	0,37	0,31	0,38	-0,05	+0,07
Коефіцієнт концентрації залученого капіталу	0,27	0,24	0,28	-0,03	+0,04
Коефіцієнт фінансової залежності (1,67-2,5)	1,37	1,31	1,38	-0,05	+0,07

Джерело: розраховано автором

Як бачимо, відносні показники фінансової стійкості доповнюючи висновок щодо нестійкого фінансового стану, підкреслюють проблему із маневреністю власного капіталу через нестачу власних оборотних коштів, хоча коефіцієнти концентрації позикових коштів та фінансової незалежності знаходяться в межах норми.

У таблиці 2.13 наведено показники ділової активності АТ «Хмельницькобленерго» у 2021-2023 роках

Таблиця 2.13 – Показники ділової активності АТ «Хмельницькобленерго» у 2021-2023 роках

Показники	Роки			Абсолютне відхилення (-,+)	
	2021	2022	2023	2022/2021	2023/2022
1	2	3	4	5	6
Коеф. оборотності всіх активів	0,80	0,58	0,55	-0,22	-0,03
Тривалість обороту всіх активів, дні	449	620	650	+171	+30
Коеф. завантаженості активів	1,25	1,72	1,81	+0,48	+0,08
Коеф. оборотності оборотних активів	5,04	4,93	5,30	-0,11	+0,37

Кінець таблиці 2.13

1	2	3	4	5	6
Тривалість обороту оборотних активів, дні	71	73	68	+2	-5
Коеф. оборотності ДЗ	9,80	8,87	9,86	-0,94	+0,99
Тривалість обороту ДЗ, дні	37	41	37	+4	-4
Коеф. оборотності КЗ	4,71	4,34	4,00	-0,36	-0,35
Тривалість обороту КЗ, дні	77	83	90	+6	+7
Коеф. оборотності матеріальних запасів	16,97	19,98	22,83	+3,01	+2,85
Тривалість обороту, дні	21	18	16	-3	-2
Фондовіддача	0,96	0,66	0,62	-0,30	-0,04

Джерело: розраховано автором

Протягом дослідженого періоду зростали і обсяги чистого доходу, і вартість активів підприємства, однак, вартість активів зростала більш швидкими темпами, тому показники оборотності скоротились: тривалість обороту активів зросла з 449 днів у 2021 р. до 620 днів у 2022 р. та до 650 на кінець періоду у 2023 р. Відповідно зріс і коефіцієнт завантаженості активів в цілому за період на 0,56. Отже, для здійснення повного обороту усіх активів на кінець періоду потрібно майже 2 роки. Проте із оборотністю оборотних активів ситуація в цілому за період краща: скорочення за період склало 3 дні, що свідчить пришвидшення руху оборотних активів.

Суттєво зросла тривалість обороту кредиторської заборгованості: на 6 днів та на 7 днів відповідно по роках, і за результатами 2023 р. становить 90 днів. Тривалість обороту дебіторської заборгованості зросла на 4 дні у 2022 р., а у 2023 р. скоротилась знову на 4 дні, тобто загалом за період змін не відбулось – тривалість обороту 37 днів. Це свідченням того, що підприємство в середньому отримує від клієнтів гроші раніше, ніж здійснює платежі своїм кредиторам. З усіх показників оборотності скоротилась лише тривалість обороту матеріальних запасів: на 3 дні та на 2 дні відповідно по роках, і за результатами 2023 р. вона становить 16 днів.

На фоні зростання вартості основних засобів суттєво впала фондовіддача, загалом за період з 0,96 до 0,62, тобто практично на третину. Отже, в цілому показники ділової активності демонструють її сповільнення та негативну

динаміку. У таблиці 2.14 наведено результати розрахунку показників рентабельності.

Таблиця 2.14 – Показники рентабельності АТ «Хмельницькобленерго» у 2021-2023 роках

У відсотках

Показники	Роки			Абсолютне відхилення (-,+)	
	2021	2022	2023	2022/2021	2023/2022
Рентабельність продажу	9,88	0,49	0,56	-9,39	+0,07
Рентабельність продукції	9,54	0,50	0,50	-9,04	0
Рентабельність операційної діяльності	10,56	0,46	-0,97	-10,1	-1,43
Рентабельність всієї діяльності	10,83	0,54	0,57	-10,29	+0,03
Рентабельність активів	7,02	0,30	0,28	-6,72	-0,02
Рентабельність власного капіталу	9,40	0,40	0,38	-9,00	-0,02
Рентабельність необоротних активів	8,35	0,34	0,32	-8,01	-0,02
Рентабельність оборотних активів	44,03	2,53	2,71	-41,51	+0,18

Джерело: розраховано автором

Дані таблиці 2.14 свідчать про суттєве – на порядок – зниження рівня рентабельності за всіма її видами, відповідно до такого ж значного – на порядок – падіння чистого прибутку у 2022-2023 роках. В цілому, фінансовий стан підприємства можна оцінити як нестійкий, оскільки більшість показників, за якими проводиться ця оцінка, знаходяться поза межами рекомендованих норм та демонструють негативну динаміку. Однак, дана ситуація здебільшого пояснюється постійними ворожими атаками та обстрілами енергетичної інфраструктури України.

Специфіка технологічного процесу накладає відбиток на собівартість послуг, адже перенаправлення електроенергії носить безперервний характер. Поряд із основною діяльністю, є і інша, що полягає у виконанні робіт електромонтажного характеру. Проте цей вид має невеликі обсяги та не чинить особливого впливу на результати діяльності підприємства. Динаміка та аналіз

формування фінансових результатів АТ «Хмельницькобленерго» у 2021-2023 роках наведена в таблиці 2.15.

Таблиця 2.15 – Формування фінансових результатів діяльності АТ «Хмельницькобленерго» у 2021-2023 роках

Показники	Роки			Відхилення (+; -)			
				абсолютне, тис.грн		відносне, %	
	2021	2022	2023	2022/ 2021	2023/ 2022	2022/ 2021	2023/ 2022
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	2275312	2393975	3005466	+118663	+611491	+5,2	+25,5
Інші операційні доходи	240831	277480	224612	+36649	-52868	+15,2	-19,1
Інші фінансові доходи	0	67	0	+67	-67	+100	-100
Інші доходи	4889	48552	55194	+43663	+6642	+893,1	+13,7
Разом доходи	2521032	2720074	3285272	+199042	+565198	+7,9	+20,8
Собівартість реалізованої продукції	2084806	2470512	3044225	+385706	+573713	+18,5	+23,2
Адміністративні витрати	118013	128411	125151	+10398	-3260	+8,8	-2,5
Витрати на збут	0	0	0	0	0	0	0
Інші операційні витрати	72999	60339	92357	-12660	+32018	-17,3	+53,1
Інші витрати	839	40615	612	+39776	-40003	+4740,9	-98,5
Фінансові витрати	0	3441	3639	+3441	+198	+100	+5,8
Витрати з податку на прибуток	45414	4484	3953	-40930	-531	-90,1	-11,8
Разом витрати	2322071	2707802	3269937	+385731	+562135	+16,6	+20,8
Валовий прибуток	190506	-76537	-38759	-267043	+37778	-140,2	-49,4
Фінансовий результат від операційної діяльності	240325	12193	-31655	-228132	-43848	-94,9	-359,6
Фінансовий результат до оподаткування	244375	16756	19288	-227619	+2532	-93,1	+15,1
Чистий прибуток (збиток)	198961	12272	15335	-186689	+3063	-93,8	+25,0

Джерело: розраховано автором

Навіть у таких складних обставинах функціонування чистий дохід підприємства зростав: на 5,2% у 2022 р. та на 25,5% у 2023 р. Відповідно зростали і витрати, проте темпи їх зростання у 2022-2023 рр. були більшими, тому динаміка чистого прибутку в ці роки не повністю повторювала тенденцію зростання чистого доходу (рисунок 2.6).

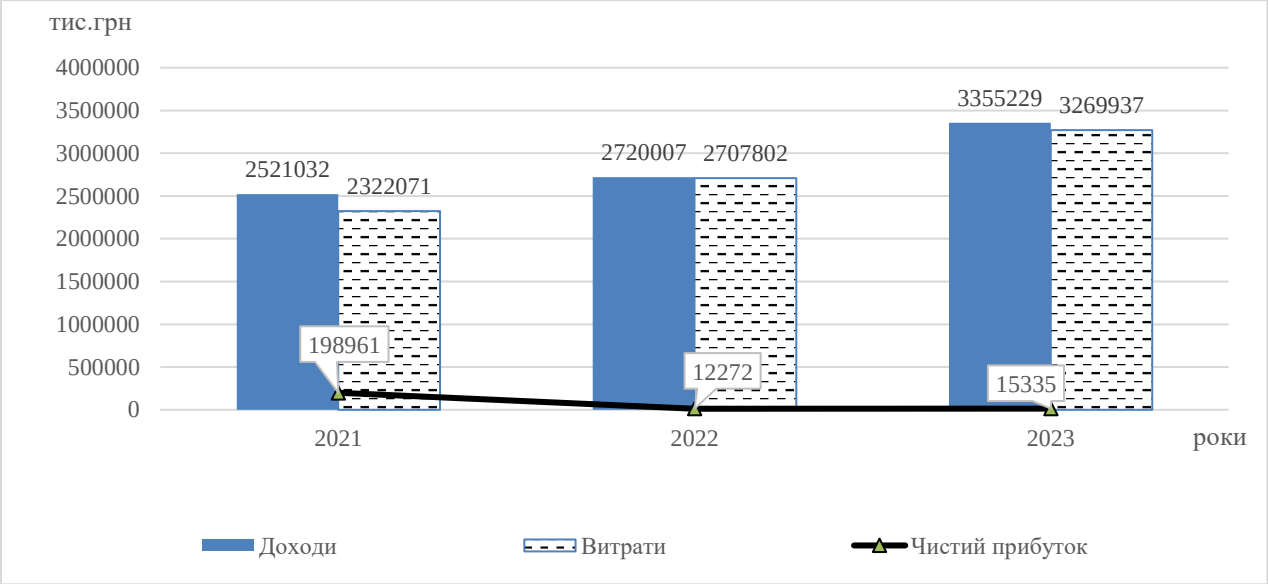

Рисунок 2.6 – Динаміка доходів, витрат та чистого прибутку АТ «Хмельницькобленерго» у 2021-2023 роках

Отже, протягом дослідженого періоду діяльність АТ «Хмельницькобленерго» є прибутковою, хоча рівень рентабельності значно знизився і становить менше 1%. Головною причиною є суттєве зростання витрат діяльності, детальному дослідженню яких буде присвячений наступний пункт кваліфікаційної роботи.

2.2 Напрями зниження рівня витрат підприємства на основі аналізу витрат АТ «Хмельницькобленерго» у 2021-2023 роках

Як ми вже дослідили в попередньому пункті роботи, відповідно до ролі витрат у формування фінансового результату діяльності підприємства, їх загальна величина зростала потягом усього дослідженого періоду: на 385 731 тис.грн у 2022 р., на 562 135 тис.грн у 2023 р (таблиця 2.16). Найбільшу питому вагу у витратах діяльності займає собівартість реалізованої продукції, причому частка її зросла у 2022 р. на 1,4% та на 1,9% у 2023 р. і становить 93,1% у 2023 р.

Таблиця 2.16 – Структура витрат АТ «Хмельницькобленерго» у 2021-2023 роках

Показники	Роки						Відхилення			
	2021		2022		2023		2022/2021		2023/2022	
	сума, тис.грн	частка, %	сума, тис.грн	частка, %	сума, тис.грн	частка, %	суми, тис.грн	частки, %	суми, тис.грн	частки, %
Собівартість реалізованої продукції	2084806	89,8	2470512	91,2	3044225	93,1	+385706	+1,4	+573713	+1,9
Адміністративні витрати	118013	5,1	128411	4,7	125151	3,8	+10398	-0,4	-3260	-0,9
Витрати на збут	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Інші операційні витрати	72999	3,0	60339	2,2	92357	2,8	-12660	-0,8	+32018	+0,6
Інші витрати	839	0,1	40615	1,5	612	0,1	+39776	+1,4	-40003	-1,4
Фінансові витрати	0	0	3441	0,1	3639	0,1	+3441	+0,1	+198	0
Витрати з податку на прибуток	45414	2,0	4484	0,3	3953	0,1	-40930	-1,7	-531	-0,2
Разом витрати	2322071	100	2707802	100	3269937	100	+385731	0	+562135	0

Джерело: розраховано автором

Далі за видами у структурі витрат скоротилась частка адміністративних з 5,1% до 3,8%. Витрат на збут не було у структурі протягом усього дослідженого періоду, оскільки на даному підприємстві – АТ «Хмельницькобленерго» – відсутні операційні витрати, пов’язані зі збутом продукції, тому що воно не несе збутових витрат, адже цим – веденням та обслуговуванням договорів із споживачами – займається ТОВ «Хмельницькенергозбут», утворене 2018 року відповідно до проведеної реформи енергоринку.

Частка інших операційних витрат також знизилась із 3% до 2,8% за період. Відповідно до скорочення обсягу прибутку до оподаткування скоротились і витрати з податку на прибуток: з 2% до 0,1%.

Далі розглянемо детальніше витрачання коштів підприємства в розрізі видів діяльності, а саме операційної, інвестиційної фінансової (таблиця 2.17).

Таблиця 2.17 – Динаміка витрачання коштів АТ «Хмельницькобленерго» в розрізі видів діяльності у 2021-2023 роках

У тисячах гривень

Показники	Роки			Абсолютне відхилення (-,+)	
	2021	2022	2023	2022/ 2021	2023/ 2022
Рух коштів у результаті операційної діяльності					
Витрачання на оплату: Товарів (робіт, послуг)	225	231	231	+6	0
Праці	444245	184071	207820	-260174	+23749
Відрахувань на соціальні заходи	1292654	1349974	1946387	+57320	+596413
Зобов'язань з податків і зборів	576958	588007	589281	+11049	+1274
у т.ч. на сплату податку на прибуток	149532	148834	151623	-698	+2789
у т.ч. на сплату з ПДВ	451464	383847	363804	-67617	-20043
у т.ч. сплата інших податків і зборів	77666	63171	32600	-14495	-30571
Інші витрачання	221028	167023	174973	-54005	+7950
Всього	2499322	2533833	3125190	+34511	+591357
Рух коштів у результаті інвестиційної діяльності					
Витрачання на придбання: необоротних активів	588402	477687	561134	-110715	+83447
Всього	588402	477687	561134	-110715	+83447
Рух коштів у результаті фінансової діяльності					
Витрачання на: Викуп власних акцій	0	756100	595700	756100	-160400
Погашення позик	0	69645	4296	69645	-65349
Сплату дивідендів	92015	3441	3145	-88574	-296
Всього	92015	829186	603141	737171	-226045

Джерело: розраховано автором

Протягом дослідженого періоду в результаті операційної діяльності відбувається більше всього – на порядок більше ніж на інвестиційною та фінансовою діяльністю – витрачання коштів АТ «Хмельницькобленерго» і рух коштів за цим видом діяльності демонструє позитивну динаміку.

Для більш детального аналізу складу операційних витрат підприємства розглянемо основні їх елементи, що відображенні в таблиці 2.18.

Таблиця 2.18 – Динаміка та структура операційних витрат АТ «Хмельницькобленерго» за елементами у 2021-2023 роках

Показники	Роки						Відхилення			
	2021		2022		2023		2022/2021		2023/2022	
	сума, тис.грн	частка, %	сума, тис.грн	частка, %	сума, тис.грн	частка, %	суми, тис.грн	частки, %	суми, тис.грн	частки, %
Матеріальні затрати	869457	38,2	1040158	39,1	1458974	44,7	+170701	+0,9	+418816	+5,6
Витрати на оплату праці	711973	31,3	731055	27,5	720692	22,1	+19082	-3,8	-10363	-5,4
Відрахування на соціальні заходи	149184	6,6	151652	5,7	149667	4,6	+2468	-0,9	-1985	-1,1
Амортизація	269738	11,9	424599	16,0	485491	14,9	+154861	+4,1	+60892	-1,1
Інші операційні витрати	273695	12,0	310152	11,7	445572	13,7	+36457	-0,3	+135420	+2,0
Разом	2274047	100	2657616	100	3260396	100	+383569	0	+602780	0

Джерело: розраховано автором

Відповідно до матеріаломісткості діяльності підприємства матеріальні затрати займають найбільшу частку і вона зростає (рисунок 2.7).

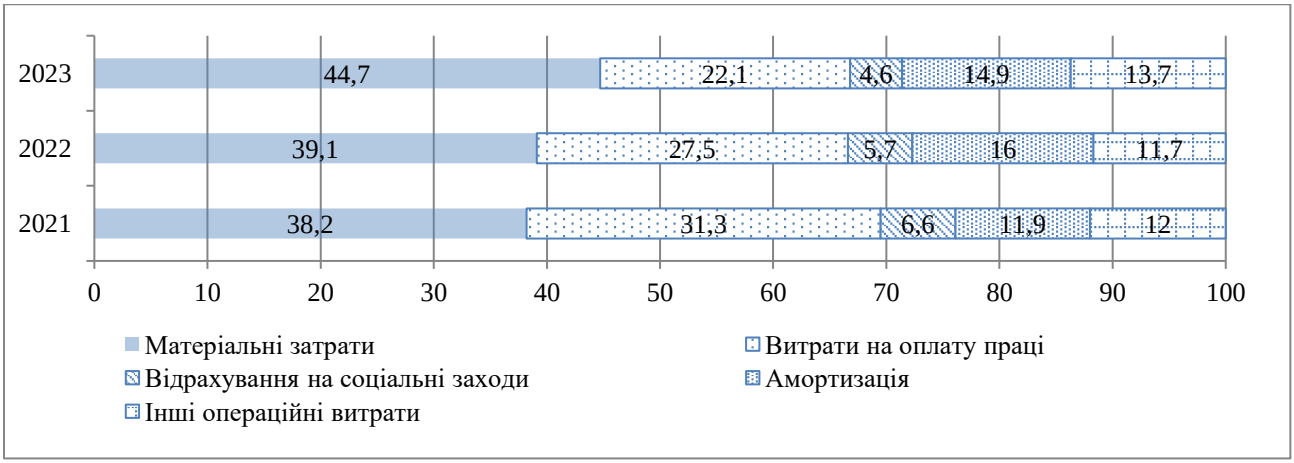

Рисунок 2.7 – Динаміка структури операційних витрат АТ «Хмельницькобленерго» за елементами у 2021-2023 роках

В той же час скоротилась частка витрат на оплату праці з 31,3% до 22,1%, хоча в абсолютному вимірі в цілому за період цей елемент операційних витрат зріс на 8 719 тис.грн. Відповідно зменшилась і частка відрахувань на соціальні заходи, що напряму залежить від фонду оплати праці. Зі зростанням основних

засобі на балансі підприємства, як ми це бачили у попередньому пункті роботи, зросла і частка амортизації в сумі операційних витрат. Загалом, витрати енергопостачальних підприємств, яким і є АТ «Хмельницькобленерго», у значній мірі складаються із вартості купованої енергії та подальших витрат з її передачі споживачам на закріпленій території діяльності – в нашому випадку це Хмельницька область. Це, наприклад, технічні витрати на експлуатацію та ремонт локальних мереж, витрати на реконструкцію та модернізацію електричних мереж та підстанцій, оплата праці технічного персоналу, амортизацію основних засобів тощо. Приклад калькуляції собівартості продукції АТ «Хмельницькобленерго» за 2023 рік наведено у таблиці Д.1 додатку Д. Як бачимо з неї, на першому місці за часткою у собівартості – більше 42% – знаходиться вартість купованої електроенергії, тобто та складова витрат, на які підприємства не має прямого впливу. Далі йде оплата праці, і решта технологічних та господарських витрат, серед яких можна шукати резерви для зменшення собівартості. Далі проведемо аналіз ефективності витрат АТ «Хмельницькобленерго» (таблиця 2.19).

Таблиця 2.19 – Динаміка показників для оцінки ефективності витрат АТ «Хмельницькобленерго» у 2021-2023 роках

Показники	Роки			Абсолютне відхилення (-,+)	
	2021	2022	2023	2022/ 2021	2023/ 2022
Загальні операційні витрати на 1 грн операційних доходів	0,904	0,995	1,010	+0,091	+0,014
Коефіцієнт питомої собівартості реалізованої продукції	0,829	0,925	0,942	+0,096	+0,018
Загальні витрати на 1 грн загальних доходів	0,921	0,995	0,995	+0,074	0
Фінансові витрати на 1 грн фінансових доходів	0	51,358	0	+51,358	-51,358
Собівартість реалізованої продукції на 1 грн чистого доходу	0,916	1,032	1,013	+0,116	-0,019
Частка постійних витрат у валовому прибутку	0,619	(1,678)	(3,229)	+1,059	+1,551
Коефіцієнт рентабельності основної діяльності	0,091	(0,031)	(0,013)	-0,060	-0,018
Коефіцієнт чистої рентабельності	0,086	0,005	0,005	-0,081	0

Джерело: розраховано автором

За результатами розрахунків можна зробити такі висновки: у разі, якщо показники у межах до одиниці – це говорить про рентабельність даного виду діяльності підприємства, а якщо більше – то це свідчить про те, що відповідні доходи не покривають проаналізовані витрати.

Отже, як показують нам дані таблиці 2.19 загальні операційні витрати у 2023 р. вже не перекриваються загальними операційними доходами, тому у цьому році і спостерігаємо від'ємний фінансовий результат від операційної діяльності – збиток. Також зростає коефіцієнт питомої собівартості реалізованої продукції, тобто витрати виробництва продукції все наростають. Показник загальних витрат на 1 грн загальних доходів зріс на кінець періоду, але все ще менший 1, тому підприємство залишається в прибутковій зоні, хоча балансує на її межі. А от собівартість реалізованої продукції на 1 грн чистого доходу у 2022-2023 роках є більшою одиниці, відповідно у цих роках ми бачимо валовий збиток замість прибутку. Також, оскільки валовим є збиток у 2022-2023 роках, то це підтверджує і значне перевищення суми усіх постійних витрат над ним у 2022-2023 роках. Це вже дуже серйозний «дзвоник» про те, що необхідно шукати резерви зниження собівартості продукції підприємства. І знову ж таки, оскільки валовим є збиток у 2022-2023 роках, то коефіцієнт рентабельності основної діяльності маємо від'ємний. Таким чином, ми з'ясували, що причиною зниження показників прибутковості АТ «Хмельницькобленерго» у 2022-2023 роках є зростання собівартості реалізованої продукції і перевищення її суми над чистим доходом від реалізації та отримання валового збитку. Тільки через те, що є ще інші види доходів АТ «Хмельницькобленерго» у 2022-2023 залишилось у прибутковій зоні.

Проведений аналіз діяльності та стану фінансів підприємств, що займаються на енергоринку України розподіленням електроенергії, дозволяє дійти висновку, що формування обсягу їх операційних витрат залежить значною мірою від вартості купованої електроенергії. А це вже безпосередньо формує собівартість та фінансові результати діяльності підприємства. В калькуляції є нетипові статті, характерні лише для цієї галузі, і в умовах

воєнного стану та ворожих обстрілів витрати за цими статтями на ремонт, відновлення та заміну пошкодженого обладнання та мереж значно підвищують собівартість, а отже і погіршують очікуваний фінансовий результат діяльності.

З іншого боку, проблемним залишається питання існування монополії на ринку розподілення електроенергії, оскільки продаж здійснюється за регульованими НКРЕКП (Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг) тарифами, тобто впливати на ціноутворення на свій продукт для АТ «Хмельницькобленерго» не може. Відповідно, це шкодить ринковим принципам господарювання та викривлює картину об'єктивної собівартості. На рисунку 2.8 узагальнено напрями зниження витрат виробництва підприємств енергоринку України.

Рисунок 2.8 – Напрями зниження витрат виробництва підприємств енергоринку України (узагальнено автором на основі [7, 17])

Розробка програми щодо зниження витрат є важливою складовою діяльності підприємства. Варто відслідковувати темпи зростання витрат в контексті того, аби приріст загальної їх суми не перевищував приріст доходів. В той же час, зниження витрат не має негативно вплинути якість продукції, що виробляється, або послуг, що надаються. Також, економія через зменшення витрат на оплату праці без раціоналізації складу посад та робочих місць персоналу, буде сприйматись негативно та, як наслідок, погіршить якісні показники діяльності підприємства.

Програма зниження витрат являє собою план скорочення витрат із метою зростання прибутку або інтенсифікації руху грошових потоків. Такі програми, зазвичай, реалізовуються на підприємствах за допомогою ERP системи, або більш простими способами – у вигляді переліку заходів (рисунок 2.9).

Програма зниження витрат АТ «Хмельницькобленерго»
- деталізація та обґрунтування операційних витрат: контроль зростаючої частки інших операційних витрат, контроль матеріальних витрат на виробничі та невиробничі потреби, вибір слабких ділянок обліку та організації витрат. Введення окремої (приватної) звітності за даними витратами, метою якої є отримання повної інформації про кожну структурну одиницю витрат.
- встановлення лімітів та нормування: витрати з капітального ремонту, матеріальні витрати на виробничі та невиробничі потреби, витрати на обслуговування виробничого процесу тощо.
- особливий контроль за втратами електроенергії: усунення технологічних причин, налагодження обліку витрачання через вдосконалення лічильно-облікових пристроїв, моніторинг факті крадіжок, несанкціонованих «врізок» та підключень тощо.
- пильна увага до охорони об’єктів в умовах: рівень підготовки персоналу до дій в умовах виникнення надзвичайних ситуацій, захисні заходи проти диверсій та ураження під час обстрілів тощо.

Рисунок 2.9 – Програма зниження витрат АТ «Хмельницькобленерго» (запропоновано автором)

Окремо, важливо відмітити «людський фактор», в контексті якого розуміють: підвищення кваліфікації персоналу; мотивація персоналу, моральне та матеріальне стимулювання; широке інформування про цілі та завдання зниження втрат енергорозподілення, очікуваних та отриманих результатах; посилення відповідальності – кримінальної, адміністративної і матеріальної – за розкрадання електроенергії. Працівники повинні знати ці нормативні вимоги та вміти їх виконувати. Персонал повинен бути морально та матеріально зацікавленим у фактичному, а не формальному зниженні втрат. В кінцевому рахунку, в енергосистемі повинен має бути створений такий економічний механізм, котрий би поставив у пряму залежність зростання оплати праці персоналу від його кваліфікації, активності і ефективності дій в контексті зниження витрат підприємства.

Для підвищення рівня об’єктивності формування рівня витрат необхідне застосування сучасних цифрових технологій нового покоління. Крім того, не буде зайвим дослідити передові практики щодо скорочення витрат: Кайдзен (фокусується на безперервному удосконаленні процесу виробництва та розробки допоміжних бізнес-процесів, а також усіх аспектів діяльності), Канбан (організація виробництва та постачання, котра дозволяє реалізувати принцип «just in time»), 5S (система раціоналізації робочих місць як інструменту ощадливого виробництва), Activity Based Costing: «спеціальна модель опису витрат, яка ідентифікує роботи фірми і призначає витрати кожної такої роботи відповідно до справжньої вартості кожної окремо взятої роботи» [24].

Застосування даних технологій, в першу чергу, сприятиме підвищенню рівня захисту від безпідставних витрат – втрат електроенергії; сприятиме максимальній відкритості і прозорості даних; призведе до інтенсифікації швидкого та ефективного здійснення витрат підприємства.

Висновки

Відповідно до поставленої мети у ході дослідження було обґрунтовано теоретико-організаційні та нормативно-правові основи процесу формування витрат та розроблено напрями зниження їх рівня на підприємстві.

У першому розділі кваліфікаційної роботи проаналізовано погляди науковців на сутність поняття «витрати підприємства» та визначено важливу їх роль у формуванні фінансового результату функціонування підприємства в сучасних умовах господарювання. У науковій періодиці триває дискусія щодо змісту та сутності поняття «витрати», схиляючись більше до підходу економічного та бухгалтерського, і поки що до єдності їх визначення не наблизились. Вважаємо, що варто прислухатись до науковців, що пропонують об'єднати підходи задля гармонізації трактування поняття витрат підприємства. Ретроспективний аналіз класифікацій показав, що чим більше досліджень проводяться щодо класифікації витрат підприємства, тим за більшою кількістю ознак вони розподіляються. Аналіз витрат діяльності підприємства здійснюється з метою обґрунтування понесених витрат і проведення оцінки впливу факторів різної природи та походження на їх величину. Витрати і оптимізація їх рівня в розрахунку на одиницю продукції є важливим чинником у підвищенні рівня ефективності діяльності, і в той же час у підвищенні рівня його конкурентоспроможності. Конкуренція по ціні є найбільш поширеною на ринку. Зменшення собівартості є базовим джерелом отримання прибутку підприємством. Отже, аналіз витрат підприємства за видами діяльності потрібен, в першу чергу для адекватної їх оцінки та ціноутворення з метою забезпечення конкурентних переваг на ринку. Проведене дослідження методичних засад аналізу витрат підприємства показало, що витрати в розрізі видів діяльності – операційної, фінансової та інвестиційної – необхідно досліджувати із врахуванням особливостей цих видів діяльності. Аналіз має бути комплексним, системним та всеохопним.

У другому розділі кваліфікаційної роботи проведено аналіз сучасного стану підприємств енергоринку України, котрий протягом останніх трьох років зазнає суттєвого впливу чинників «force majeure»: енергетика України зустрілася з небаченим до цього часу переліком нових технічних та фінансово-економічних проблем. Якщо розглянути саме розподілення електроенергії, то кількість діючих суб'єктів господарювання постійно зменшувалась, тобто в результаті конкурентної боротьби відбувається укрупнення ринку та витіснення більш слабких «гравців». Ситуація надскладна і підприємствам, що займаються розподілення електроенергії доводиться докладати зусиль аби вижити.

Також, в кваліфікаційній роботі проведено аналіз фінансово-господарської діяльності підприємства АТ «Хмельницькобленерго», що державним оператором системи розподілу. Проведений аналіз показав, що АТ «Хмельницькобленерго» перебуває у нестійкому фінансовому стані, має від'ємне значення такого показника як власні оборотні кошти, що свідчить про значну залежність підприємства від зовнішніх джерел для фінансування поточних активів. Незважаючи на це, протягом усього дослідженого періоду, фінансовим результатом підприємства є прибуток, котрий проте суттєво, на порядок, скоротився у 2022 році, а у 2023 знову зріс, але не досяг рівня 2021 року навіть і близько. Проведений аналізу витрат АТ «Хмельницькобленерго» у 2021-2023 роках показав, що переважно драйвером витрат є операційна діяльність підприємства, найбільшу питому вагу займає собівартість реалізованої продукції, а в ній найбільшу частку має вартість купованої електроенергії на потовому ринку. Відповідно у АТ «Хмельницькобленерго» залишається не так багато «місця для маневру» аби втілювати програми зниження витрат. Проте робити це все одно потрібно, оскільки у 2022-23 рр. валовий прибуток підприємства набував від'ємного значення. У світлі окреслених проблем варто, наприклад, активізувати роботу щодо підвищенню рівня захисту від безпідставних витрат – втрат електроенергії. За результатами проведених в роботі досліджень запропоновано пріоритетні напрямки зниження рівня витрат підприємств загалом та АТ «Хмельницькобленерго», зокрема.

Список використаних джерел

1. Ахновська І. О. Управління витратами: навчальний посібник / І.О. Ахновська, В. Є. Болгов. – Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. – 156 с.

2. Бланк І. О. Фінансовій менеджмент : навчальний курс / І. О. Бланк. – К. : Ніка-Центр: Ельга, 2011. – 656 с.

3. Бутинець Ф.Ф. Витрати виробництва та їх класифікація для потреб управління / Ф.Ф.Бутинець // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2012. – №1. – С.11-15.

4. Варчук О. Проблеми визначення поняття «витрати» / О.Варчук // Галицький економічний вісник. – 2012. – №6(39). – с.98-103.

5. Волинець Л. Методика проведення аналізу операційних витрат підприємства / Л.Волинець [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://vtei.edu.ua/doc/24032021/5/2.pdf (дата звернення: 20.04.2024)

6. Гадзевич О.І. Основи економічного аналізу і діагностика фінансово-господарської діяльності підприємств: навч.пос. / О.І.Гадзевич. – К.: Кондор, 2017. – 180 с.

7. Гайдаєнко О. Аналіз витрат підприємства та їх структуризація / О.Гайдаєнко, І.Малицька // Облік.Економіка.Менеджмент: наукові нотатки. – 2016. – Випуск 1(9). – Ч.1. – С.79-84.

8. Господарський кодекс: закон України № 436-IV, від 16.01.2003 р.// Офіційний сайт ВРУ [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://cutt.ly/leuThFTR (дата звернення: 20.04.2024)

9. Діяльність підприємств // Офіційний сайт ДССУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення: 20.04.2024)

10. Добикіна Е. К. Управлінський облік в оперативній діяльності підприємства : навч. посіб. / Е. К. Добикіна, В. В. Ровенська, В. С. Рижиков. – К. : Вид. дім «Слово», 2005. – 272 с.

11. Економіка підприємства / за заг. ред. С.Ф. Покропивного. – К.: КНЕУ, 2005. – 528 с.

12. Завадський Й.С. Економічний словник / Й.С. Завадський, Т. В. Осовська, О. О. Юшкевич. – Київ: Кондор, 2006. – 356 с.

13. Захарченко Л.А. Управління витратами: навч. посібн. / Л.А. Захарченко, Ю.О.Жаданова, І.В.Яцкевич. – Одеса: ОНАЗ, 2009. – 216 с.

14. Захарченко Л.А. Управління витратами: навч. посібн. / Л.А. Захарченко, І.В.Яцкевич. – Одеса: ВМВ, 2011. – 240 с.

15. Історія економічних учень / За ред. В.Д. Базилевича. – К., 2011. – 1198 с.

16. Козак В.Г. Визначення поняття «витрати» та їх оцінка / В. Г. Козак // Зб. мат-ів IV Міжн. наук.-практ. конф. «Реформування економіки України: стан та перспективи» 26-27 листопада 2009 р. – К.: КНЕУ, 2009. – С. 129 – 131.

17. Косинська О.В. Оптимізація витрат як засіб підвищення прибутковості підприємств / О.В. Косинська // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. №7(122). – С.106-110.

18. Котляров М. Д. Концептуальні основи управління витратами суб'єктів господарювання в умовах удосконалення ринкових відносин / М. Д. Котляров, Г.Б.Тітаренко // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 9. – С.43-47.

19. Кудлак В.Я. Сутність та структура витрат підприємства / В.Я. Кудлак, А.В.Мессарош // Мат-ли VI Міжн. наук.-практ. конф. «Актуальні задачі сучасних технологій» – Тернопіль, 2017. – С.189-190.

20. Кузнецова С.О. Методичні аспекти проведення аналізу виробничих витрат підприємства в системі управління / С.О.Кузнецова // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2014. – №2. – С.93-101.

21. Кулик Н. Комплексний аналіз витрат операційної діяльності підприємства / Н. Кулик, О.Абрамова, С. Калабухова // Economic Development and Cultural Change. – 2018. – № 4. – С. 1016-1025.

22. Куцинська М.В. Складові інвестиційної та інноваційної діяльності як об'єкти обліку / М.В Куцинська // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2014. – Випуск 2. – С.1244-1249

23. Максименко Д. В. Аналіз витрат підприємства на виробництво продукції / Д.В. Максименко, Т.М. Перевузник // Науковий вісник МДУ. – 2017. – №23(18). – С.204-209.

24. Матвєєва Н. М. Управління витратами : навч. посібник / Н. М. Матвєєва, О.І.Славута. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2020. – 157 с.

25. Міжнародні стандарти фінансової звітності // Офіційний сайт ВРУ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cutt.ly/weuTgIBa (дата звернення: 06.05.2024)

26. Мних Є. В. Економічний аналіз діяльності підприємства : підручн. / Є.В. Мних. – К. : КНТЕУ, 2011. – 513 с.

27. Офіційний сайт АТ Хмельницькобленерго [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.hoe.com.ua (дата звернення: 20.04.2024)

28. Парасій-Вергуненко І. Аналіз операційної діяльності підприємства / І. Парасій-Вергуненко // Інститут бухгалтерського обліку. – 2016. - №2. – С.107-115.

29. Податковий кодекс: закон України № 2755-VI, від 02.12.2002 р.// Офіційний сайт ВРУ. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://cutt.ly/leuTgnYU (дата звернення: 20.04.2024)

30. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо заповнення форм фінансової звітності : наказ Мінфіну України № 433, від 28.03.2013 р. // Офіційний сайт ВРУ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cutt.ly/QeuTfwJS (дата звернення: 06.05.2024)

31. Про затвердження НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : наказ Мінфіну № 73, від 07.02.2013 р. // Офіційний сайт ВРУ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cutt.ly/HeuTgfgL (дата звернення: 06.05.2024)

32. Про затвердження НП(С)БО 9 «Запаси» : наказ Мінфіну № 246, від 20.10.99р. // Офіційний сайт ВРУ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cutt.ly/aeuTfaJ9 (дата звернення: 06.05.2024)

33. Про затвердження НП(С)БО 16 «Витрати» : наказ Мінфіну № 318, від 31.12.99 р. // Офіційний сайт ВРУ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cutt.ly/ZeuTfzlU (дата звернення: 06.05.2024)

34. Про затвердження НП(С)БО 31 «Фінансові витрати» : наказ Мінфіну № 415, від 28.04.2006 р. // Офіційний сайт ВРУ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cutt.ly/1euTf2yZ (дата звернення: 06.05.2024)

35. Скрипник, М.І. Визначення сутності понять «витрати» та «затрати» / М.І. Скрипник // Міжнародний збірник наукових праць. – 2010. – № 2. – С. 308-312.

36. Словник економіста та підприємця / А.М. Туренко, І.А. Дмитрієв, О.С. Іванілов, І.Ю. Шевченко. − Х.: ХНАДУ, 2018. − 340 с.

37. Теорія бухгалтерського обліку: монографія / за заг. ред. Л.В. Нападовської. – К.: КНТЕУ, 2008. – 735 с.

38. Терещенко Е. Ю. Особливості методичного підходу до аналізу витрат підприємства / Е. Ю. Терещенко, І. В. Стояненко, В. С. Варава // Економіка та управління підприємствами. – 2022. – № 6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cutt.ly/keuTfTyr (дата звернення: 06.05.2024)

39. Хендріксен Е. С. Теорія бухгалтерського обліку /, Е. С. Хендріксен, М. Ф. Ван Бреда. – Сан-Паулу: Атлас, 2009. – 489 с.

40. Цал-Цалко Ю.С. Витрати підприємства: навч. посіб. – К.: ЦУЛ, 2002. – 656 с.

41. Чорна М.В. Управління витратами : навч. посіб. / М.В.Чорна, П. В. Смірнова, Р.М.Бугріменко, 2017. – 166 с.

42. Шара Є.Ю. Особливості визнання фінансових витрат / Є.Ю. Шара // Логос онлайн. – 2020. – № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cutt.ly/LeuTfAC1 (дата звернення: 06.05.2024)

43. Шубіна С. В. Теоретико-методичні підходи до аналізу витрат, доходів і фінансових результатів / С. В. Шубіна, В.А. Малахов, А. Т Медведєва // Socio-Economic Relations in the Digital Society. – 2019. – 3 (33). – С. 122-129.

44. Horngren Ch. T. Cost Accounting: A Managerial Emphasis / Ch. T. Horngren, S. M. Datar, M. V. Rajan. :14th ed. – Pearsoddison Wesley, 2011. – 869 p.

45. Management accounting / Anthony A. Atkinson et al. : 6th ed. – USA: Pearson Prentice Hall, 2012. – 526 p.

Додатки